

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ

**УСТАНИЧКИ ПРОГЛАСИ У ЧАЧАНСКОМ
КРАЈУ ТОКОМ 1941. ГОДИНЕ**

„Ја, син српског народа, заклињем се својом чашћу да у Чачански народноослободилачки одред „Др Драгиша Мишовић“ ступам са чврстом одлуком да се борим против фашистичких окупатора и издајника српског народа. Обавезујем се да ћу извршавати наређења својих претпостављених без поговора, да ћу чувати дисциплину одреда, да ћу сносити све последице кршења дисциплине и неизвршавања дужности борца за народна права и слободу. Ми, народни партизани Југославије латили смо се оружја за немилосрдну борбу против крволочних непријатеља који поробише нашу земљу и истребљују наше народе. У име слободе и правде нашег народа, заклињемо се, да ћемо дисциплиновано, упорно и неустрашиво, не штедећи своје крви и животе, водити борбу до потпуног уништења фашистичког освајача и свих народних издајника“.

(Заклетва бораца Чачанског НОП одреда
„Др Драгиша Мишовић“)

Славне устаничке дане из 1941. године у чачанском крају сведоче написане књиге, сећања учесника и сачувана документа, међу којима прогласи имају посебно место. Снажном борбеном, мобилиза-

торском и инспиративном речју, Партија и СКОЈ су, користећи прогласе, позивали народ на отпор окупатору, борце у партизанске чете, родољубе на окуп у конституисању народне револуционарне власти. Писали су их Окружни комитет КПЈ за Чачак и среска партијска руководства, руководства СКОЈ-а, а када су Чачак и околина ослобођени — и органи народне власти, па и поједине установе.

Са подручја на коме је, устаничке 1941. године, деловао Чачански НОП одред „Др Драгиша Мишовић“ сачувано је четрдесетак прогласа, обавештења, наредби, апела и програмских текстова у партизанској штампи, који, по свом карактеру, садржају и облику, имају снагу прогласа. Нема сумње: објављено је знатно више оваквих докумената, али су они нестали у ратним вихорима. Из сачуваних могу да се прате устаничке плиме и осеке. Они указују на значајне појаве и догађаје у устаничком периоду, потврђујући борбени и антифашистички дух и став Комунистичке партије Југославије и слободарство народа овог дела Србије.

Писани језиком отпора и буне, језиком хероике и вере у победу, ови документи, заједно са борбеним паролима и покличима, сведоче непоколебљивост комуниста и партизана да истрају у борби за слободу и социјализам. Скупили смо их на једно место без намере да пишемо целовитију устаничку хронику, мада они тој хроници дају, својом инспиративношћу, посебну боју.

ОД АПРИЛСКОГ РАТА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ЧАЧКА

Када је почео априлски рат 1941. године, илегална техника ОК КПЈ за Чачак смештена је у кућу Аксентија Скелића у Јездинском пољу, где је настављено умножавање и штампање летака и прогласа. Пре тога она се налазила у кући Синише Караклајића. У овој минијатурној штампарији радили су Милорад Станишић, Млађен Божићевић, Милосав Еровић и неки други.¹ Руководилац је био Станишић, који је и преносио директиве и материјале. Овде је умножено и неколико прогласа, који нису сачувани.²

Нису сачувани ни прогласи окружног партијског руководства из маја 1941. године. Прогласом се, претходно, нису јавили ни истакнути партијски радници западне Србије који су се, 18. априла, окупали у Вирову (Драгачево) у кући истакнутог комунисте Милојка Ђирјаковића. Овде су Петар Стамболић, Милош Минић, Милка Минић, Радослав Раде Минић, Митра Митровић, Милорад Станишић, Милан Бато Јанковић, Миролуб Матијевић, Раденко Броћић и неки

други комунисти анализирали стање у земљи после капитулације Југославије договарајући се да се у народу интензивира политички рад и организује сакупљање оружја, које ће бити неопходно за пружање оптора окупатору.³

Зна се да је у чачански крај стигао проглас ЦК СКЈ од 1. маја 1941. године, у коме су објашњени узроци слома БЈВ и истакнуто да ће КПЈ бити у првим редовима борбе против окупатора и његових помагача. Први мај је и прослављен на планини Јелици (место звано Равни), у присуству младих из Атенице, Трнаве, Горачића и суседних трнавских и драгачевских села.⁴

У мају и јуну комунисти чачанског краја организовали су живу политичку активност: народу су тумачени узроци капитулације земље у краткотрајном априлском рату, сакупљано је оружје и друга војна опрема. Вршене су припреме и за устанак, које су убрзане после напада Немачке на СССР. Тада су групе партијских активиста напустиле градове, посебно Чачак, и отишле у села, пошто су окупаторске власти започеле хапшења. Формиране су борбене скојевске десетине и групе. ОК КПЈ тада вероватно није писао прогласе, већ су се његови чланови, заједно са осталим комунистима, усмено разносили поруке Партије по селима.⁵

Ипак, 2. јула, ОК КПЈ је објавио проглас, који није сачуван, али је позната његова садржина. Наиме, власти су обавестили Одељење за државну заштиту у Београду:

„7. јула у Чачку и околини по непознатим починитељима растуран су комунистички летци, писани на писаћој машини, ћирилицом, под насловом „Радници, сељаци, грађани Чачка и околине“, а завршава се са „Да живи наша борба за слободу“, да живи Комунистичка партија Југославије; Окружни комитет партије у Југославији, Чачак, 2. јула 1941. године.

У летку се нападају наши органи, органи немачке оружане силе и прети брзом победом Совјетске Русије и уништењем окупатора.

Сумња се да су летке растурали одбегли комунисти. Предузете су мере да се растурачи ухвате”.⁶

Овај летак, заједно са лецима Покрајинског комитета КПЈ за Србију и ЦК КПЈ, умножен је и растурен по читавом чачанском крају. Упућен је и окупаторским властима.

Уследило је неколико узастопних седница ОК КПЈ за Чачак. На седници у Кулиновцима, 6. јула, именован је и штаб Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“: командант Момчило Моле Радосављевић, правник из Чачка; заменик команданта Радован Јовановић, радник из Прељине; политички комесар Ратко Митровић, студент из Чачка; заменик политичког комесара Лазар Јазић, радник из Чачка, и санитарски референт др Момчило Катанић, лекар из

Чачка. Одређени су и командири чета, које треба формирати у сва четири среза чачанског округа: љубићком, драгачевском, трнавском и таковском. Сутрадан, 7. јула, на народном сабору код манастира Стјеник на планини Јелици Милан Бато Јанковић, инструктор ОК КПЈ, позвао је народ у борбу за слободу док је Милић Бугарчић, комуниста из Гуче, прочитао проглас о устанку.⁷

Одмах су организовани партијски и скојевски састанци, па зборови — са позивом у партизанске устаничке чете.

ЦК КПЈ је 12. јула објавио проглас у коме су конкретизоване одлуке од 4. јула: сви народи Југославије позвани су да читаву земљу претворе у опседнуту тврђаву за фашистичке освајаче, а комунистима је наложено да организују партизанске одреде и стану на чело народноослободилачке борбе. Истог дана, док овај проглас још није стигао у чачански крај, код манастира Стјеник формиране су Прва и Друга трнавска чета Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић. Дан раније љубићки партизани окупили су се на Рожњу. У Брезни је 12. јула формирана Таковска, а 13. јула, на Здрављаку (планина Јелица), и две драгачевске чете Чачанског НОП одреда.⁸

Чланови ОК КПЈ и штаба Чачанског НОП одреда непрекидно су били на терену, међу борцима, с народом. Нису писали прогласе (или они нису сачувани), већ су ватрене поруке Партије и позиве у борбу усмено и непосредно преносили.

Ни непријатељ није мировао. Због тога је техника ОК КПЈ из Јездине код Чачка пренесена у драгачевско село Ртаре. И у Гучи је привремено, услед одласка бораца у чете, смањен рад партијске технике. Техника у Ртарима (не она ОК КПЈ), којом су од 23. јуна располагали, умножавајући летке, прогласе и радио — вести, партијски радници Милан Петровић Сурцо и Ранко Врељански, заједно са Ђорђем Миловановићем, новинаром из Чачка, престала је да ради — борци су отишли у драгачевске партизанске чете.⁹

Штаб Чачанског НОП одреда почео је, у логору код манастира Стјеник, да издаје билтен „Партизан“ са прегледима догађаја у свету и код нас, праћеним борбеним паролама. Билтен је руком писао учитељ Александар Циле Радуловић, а илустровао Душан Азањац. Нажалост, није сачуван ниједан примерак овог гласила.¹⁰

Око 20. јула наступила је извесна осека устанка. Због погрешно схваћене или погрешно пренесене директиве о борбеним десетинама, скоро све чете Чачанског НОП одреда су вратиле борце кућама. Ово је био погрешан потез, па су — када је то уочено и оцењено — чланови ОК КПЈ и среских партијских руководства поново

ступили у акцију да би борце вратили у јединице. У томе се успело. Придружили су се и нови борци, па су не само ојачане постојеће, већ и формиране нове партизанске чете. Пламен устанка ништа није могла да заустави, чак ни сурове окупаторове одмазде, попут стрељања 12 бораца и родољуба, 20. јула, на игралишту „Борца“ крај Мораве у Чачку. Организоване су нове акције: борбене и политичке, диверзије и окупљање све већег броја бораца у војнички организоване чете.

Јулских дана 1941. године у драгачевском селу Церови борабили су чланови Среског комитета КПЈ за Ариље. За овај комитет били су партијски повезани и комунисти из неколико драгачевских села: Вирово, Церова и Лопаш. Од Драгачеваца, у овом комитету били су: Војислав Пајић и Свето Шендековић из Вирова и Радован Мајсторовић из Церове. У кући Богдана Ковачевића радила је њихова техника. Умножаване су радио — вести, али и леци и прогласи, који су разношени по околним селима. Неки од тих прогласа упућени су и комунистима Драгачева, али и осталим родољубима који су спремни да прихвате устаничко оружје. Техником је руководио Војислав Пајић.¹¹

У Церови су, по свој прилици, умножена два прогласа који су сачувани. Први, краћи, саставили су чланови ОК КПЈ за Ужице. Није датиран, али је извесно да је писан крајем јула или почетком августа, пре формирања квислиншке Недићеве „Владе народног спаса“. Умножен је на шапирографу. Текст гласи:

„СРБИ, У БОЈ...

Сви у борбу против Хитлерове банде која већ увелико спроводи свој ужасни план истребљења свих Словена, па дакле и нас Срба. Клице фашистичке заразе већ разарају наше здраве груди. УНИШТИМО ТЕ КЛИЦЕ ДОК СУ ЈОШ У ЗАМЕТКУ. Помажимо свим средствима наш народни устанак против фашистичких бандита.

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ И ГРАЂАНИ

СТУПАЈТЕ У ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ. Тај одред доси име најбољег сина нашег краја, првоборца наше истинске слободе, име неумрлог Димитрије Туцовића.

КОМУНИСТИ

Сви: из Пожеге, Гуче, Ариља, Ивањице и околних места, сви у последњу борбу против најстрашније владавине коју зна светска историја, сви у борбу против фашистичке банде Адолфа Хитлера и његових плаћеника: презреног издајнице Љотића и крвавог жандарма и агента немачког фашизма Аћимовића. Будите неустрашиви, данас као и јуче, сутра као и данас. И немилосрдни, јер онда када смо најнемилосрднији према крвницима нашим, и онда ћемо бити благи у поређењу са неделимa убица најбољих синова нашег народа.

УСТАНИЦИ

Не заваравajte се лажљивом пропагандом Хитлерове штампе о тобожњим успесима Немачке на источном фронту. Никакво „V“ не може да спасе Хитлера од његове неизбежне пропасти.

СОВЈЕТСКИ САВЕЗ — ТО ЈЕ ГРОВ ФАШИЗМА И ТИРАНИЈЕ НАД НАРОДИМА.

СОВЈЕТСКИ САВЕЗ — ТО ЈЕ ПОВЕДА.

На нам а је да убрзамо копање тог гроба, на нама је да убрзамо ту победу.

**У БОЈ ПРОТИВ ОКУПАТОРСКЕ БАНДЕ ФАШИЗМА.
КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА.”** ¹²

Други проглас писан је управо у Церови. Упућен је искључиво Драгачевцима. По стилу се умногоме разликује од сличних устаничких докумената: има у њему доста песничког и узвишеног. Он је својеврсна химна борби и слободи. У њему се исказује мржња према окупатору, али и раскринкава политика коју су и у то време водили четници — да ће ослобођење доћи само по себи, да устанак и борба још нису потребни, да у борбу треба ступити онда када савезници потуку Хитлерову Немачку. Овим прогласом се позив у борбу против окупатора не упућује само комунистима. На примеру изгнаних Словенаца, који су, у доста великом броју, првих дана јула стигли и у овај крај Србије, показују се праве намере окупатора у нашој земљи. Може се, готово са сигурношћу, тврдити да је текст овог прогласа исписао Стево Чоловић, секретар Среског комитета КПЈ за Ариље, који је био песнички надарен. Слично је писао и Милојко Ђирјаковић, истакнути комуниста, касније политички комесар Драгачевског батаљона Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“. Могуће је да су он и Чоловић заједно писали овај проглас, један од изузетно значајних докумената насталих у првим устаничким данима на подручју које ће касније ослободити Чачански НОП одред.

Текст гласи:

„СРБИ!

Највећи непријатељ наше народне слободе, поманитали умоболник и доказани словенождер Адолф Хитлер, поробио је вас и ваше питоме њиве и ливаде, вас и ваше распеване шуме и лугове. У свом подмуклом налету на нашу земљу мучки је поубијао голоруке мајке, жене и нејаку децу нашу; поробио наше очеве, синове и браћу. И није се зауставио на тој својој срамној работи! Из дана у дан спроводи он преко својих плаћеника, народних изрода и издајца Љотића и Аћимовића, свој криви план разарања наших живота: најбоље синове наше земље одводи и убија по својим злогласним концентрационим логорима, стреља невинне људе и жене, расељује нашу браћу!

СИНОВИ ДРАГАЧЕВА!

Шта нам доноси Хитлерова „обнова“ Србије?

Б е д у! Беду сељаку, јер плански празни напш кошеве и амбаре; беду занатлији, јер односи материјал потребан за прераду; беду малом трговцу, јер

УСТАНИЧКИ ПРОГЛАСИ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ТОКОМ 1941. ГОДИНЕ

нема робе потребне за обрт; беду раднику, јер кочи ионаку бедну нашу народну привреду и индустрију. И с м р т нам доноси, можда лагану, али свакако сигурну смрт. Смрт свима; и онима који не могу да подносе тиранију његове солдатеске попрскане крвљу европских народа, и онима који се заварavaju де-тињастом надом да ће боље доћи само по себи!

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ, ВОЈНИЦИ, ПОДОФИЦИРИ И ОФИЦИРИ СРБИЈЕ!

Сили се супроставите силом! Организујте отпор против окупаторског насиља и Аћимовићевих жандарма. Не дозволите да се из Србије износи жито и да се тим житом хране они који ће сутра пуцати у ваше груди. Не дозволите да се из наше земље износи ратни материјал, који сте ви платили знојем и крвљу својом и који ће Хитлер употребити против вас и браће ваше. Рушите мостове, железничке мреже, телефонске линије, јер све то више не служи нама, него нашем непријатељу — фашистичком разбојнику Адолфу Хитлеру! Не заборавите да и најмања препрека Хитлеровом крвавом плану уништења свега што слободно дише знатно доприноси неминовној пропасти најсрамнијег режима људске историје — мрачног фашизма.

ДРАГАЧЕВЦИ!

Не дозволите да Хитлеров план о уништењу и расељавању Срба по пешчаним пустињама Африке постане стварност! Гвожђе се кује док је вруће, непријатељ се одстрањује док још није ухватио корене. Нека вам Словенци беду најбољи пример и стална опомена на оно што вас неизбежно чека ако скрштених руку пустите да Хитлеров фашизам спроведе у дело своје паклене намере! Ступајте, стога, у партизанске одреде Комунистичке партије — једине наше партије која је и у оним најтежим тренуцима наше народне историје остала верно уз вас, да би се и даље борила за народне слободе, правду и једнакост!

УСТАНИЦИ!

Победа је наша! Уз помоћ великог и снажног фронта слободних народа, а пре свега моћног Савеза Совјетских Социјалистичких Република, ми ћемо раскинути са руку свију нас ланце робовања и тираније. Нека у то нико не сумња! И уместо сумњи и колебања — сви у борбу против тираније за слободу, против мрака за светлост, против смрти за живот!

ЖИВЕО НАРОДНИ УСТАНАК!

КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА" 13

Нису пронађени слични прогласи ОК КПЈ и других руководстава из јула и са почетка августа 1941. Сигурно их је било, али су уништени. Зна се, наиме, да су, поред осталих, чачански скојевци написали као плакат проглас суграђанима који играју фудбалске утакмице са Немцима или им присуствују. Комуниста Славко Јованчевић је текстове исписао, па су они окачени на ограду фудбалског игралишта. Проглас је почињао речима:

„Срби, зар у овим тешким тренуцима, када хиљаде наших најбољих синова воде бескомпромисну борбу против окупатора, коме већ гори под ногама, ви ето чините разоноде на неким фудбалским утакмицама...” 13а

Још један се проглас помиње у сећањима савременика: на општинске зграде у Прељини, Прислоници и неким другим местима стављане су наредбе и исписане писаћом машином:

„У име војно — револуционарног комитета, наређује се да општинска власт престане са радом, а ко прекрши ову наредбу одговараће по војним законима”.¹⁴

Наредбе истоветне или сличне садржине издаване су и у таквом срезу, али и другде. У потпису је био Војно — револуционарни комитет, који су сачињавали највиши војни и партијски руководиоци — чланови штаба Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“ и ОК КПЈ, односно средњи партијских руководстава.

Истовремено је по селима чачанског округа и по партизанским четам ширен проглас ЦК КПЈ од 12. јула, којим се народи Југославије позивају да још више распламсавају борбу против окупатора и његових помагача.

После расформирања две драгачевске партизанске чете које су се 13. јула окупиле на планини Јелици, уследило је ново мобилисање бораца. У Зеокама је формирана једна мања чета, а слично је учињено и у Вирову, од бораца из овог краја који су претходно били у саставу Ариљске партизанске чете. Ове две јединице, заједно са борцима Прве трнавске чете, нападе су, 17. августа, жандарме у Гучи. Жандарми су пружили жесток отпор, па је успех партизанске акције био делимичан. Након ове борбе жандармима је упућен летак са позивом да се предају и прекину службу окупатору. Текст је вероватно писао Милојко Ђирјаковић, комесар Вировске партизанске чете, који је, у то време, преговарао и са председницима општина захтевајући да општинске управе обуставе рад. Текст овог својеврсног прогласа вероватно је умножен у техници партијске организације у Гучи. Међутим, сачуван је само рукопис, исписан мастилом на две странице:

„Браћо и другови српски жандарми!

Ми вам се обраћамо у овом по наш народ тешком часу. Часу у ком се може пролити море братске крви за интересе нашег вековног непријатеља Немачког освајача — поробљивача нашег народа. Овај подли непријатељ служи се опет старом подлошћу и лукавством то јест да нас завади па да влада.

Пре непуних 5 месеци овај подли зликовац Немачки фашизам напао је без икаквог узрока и разлога наш миран радни народ. Без објаве рата почео је бесомучно бомбардовати нашу престоницу и остале градове наше земље убијајући небројене хиљаде невиних деце жена и стараца; разарајући наше грађевине и културне тековине које смо ми са много мука подигли. И ето тај јучерашњи разбојник пљачкаш и убица изметнуо се данас у пријатеља српског и тражи од вас да га служите на тако званом обнављању Србије. Браћо најподлија је лаж да се непријатељ бави обновом Србије. Да је он Србе и Србију волео неби нам земљу разорио и спалио и убио многе хиљаде невиних већ би нашу земљу обишао у свом крволочном... (даље нечитко — прим. РММ). Непријатељ се прави пријатељем Срба зато да бих нашао неке будале да његовој лажи поверују и ставе се њему у службу даљег истребљења Српства. Свима је знано да је за једног немачког војника који је погинуо у свађи са својим другом Немцем стрељано 100 Срба међу којима су најбољи синови нашег

народа и цвет образованих људи који бих требали сутра да нас воде у бољи живот. Ето што су Немци употребили као повод за убијање... (нечитко — РММ)... у масама и то оних Срба који сутра треба да буду глава народа и државе. Јасно се види да непријатељ све измишља и чини да нас обезглави. Школе нам је разорио и затворио, и сада се пожурио да нам поубија школоване људе и да нас остави у вечној тами и незнању.

Браћо и другови последње је време да напустите срамну службу окупатору. Ви сте се заклели на верност краљу Петру и народу да ћете их служити и бити им одани свом душом. Време је да ту заклетву и обавезу ваше часне речи извршите. Напустите непријатеља народа. Пређите народној српској ослободилачкој војсци. Ваше породице наћи ће заклон, заштиту и средства за живот код народа српског. Свака српска грађанска и сељачка породица узеше на издржавање по једну вашу породицу. На тај начин ваше су породице збринуте и вама плате нису потребне. Одбите службу непријатељу за милионе а поготову за бедну плату коју је он од нашег народа опљачкао.

Браћо — другови крајње је време да приђете Српској народноослободилачкој војсци. Наши велики и храбри савезници Русија, Енглеска, Америка и цео добронамерни свет бију последњу битку са разбојничким фашистичким хордама. Победа је ту немојте је дочекати осрамоћени. Прилазите у одреде, помажите ослобођење народа, испуните вашу заклетву. Недозволите да ико из ваших редова пролије братску Српску крв. Удружите се са народом у борби за народ и његово добро.

Да живи Српска народно ослободилачка војска

Да живи правда и слобода човечанства

Српска народ. ослобод. војска" 15

Текст је писан на платформи оног става КПЈ који је био за окупљање свих родољуба, читавог народа, за борбу против окупатора. У овој прилици, да би се избегло позивање на класни карактер ове борбе, која је и почетак револуције, од жандарма је чак тражено и да поступе у духу заклетве коју су дали „краљу и отаџбини“. Могуће је и да је текст писан у договору са четницима команданта Јована Бојовића из Ртара, који је искрено сарађивао са партизанима.

Жандарми нису напустили Гучу.

Среско повереништво КПЈ за Драгачево организовало је интензивну политичку активност да би у партизанске јединице окупило што више бораца. Непосредно пре ослобођења Гуче, коју су жандарми напустили 7. септембра под притиском партизанских снага, у селу Гучи, Милић Бугарчић, секретар, и Раденко Броћић, члан Среског повереништва КПЈ, написали су и умножили проглас којим су се обратили народу Драгачева. Претходно је Ратко Митровић, комесар Чачанског НОП одреда, указао Бугарчићу на потребу да се среско партијско руководство обрати народу са новим позивом на устанак и борбу против окупатора. При том је Митровић и сугерисао основне поруке које проглас треба да садржи.

Проглас је умножила техника хелије КПЈ у Гучи, па је одаслан у драгачевска села, где је наишао на снажан политички одјек. Он гласи:

„СРБИ И СРПКИЊЕ ДРАГАЧЕВА

Немачка хитлеровска руља зликоваца, која је поробила и опустошила нашу земљу, налази данас смрт на пољима братске Совјетске Русије. Црвена армија на истоку и енглеска авијација на западу задају смртоносне ударце фашистима. Две велике замље налазе се у тој борби у савезу. Поред тога, у борбу су данас устали народи поробљене Европе. Све што је напредно, културно и слободољубљиво дигло се на ноге у целом свету да борбом уништи велико зло који прети човечанству. Немачка је до сада изгубила близу 100 дивизија. Под Хитлеровом ногом тло је запаљено.

Крвави непријатељ свих народа, а нарочито нас Словена, захваљујући издаји и које каквих изрода српског народа (разних Љотића, Недића, Аћимовића и других петоклонаша) прегазио је нашу земљу. Прегазио јесте, али покорио није. Никада српски народ није изгубио своју слободу на срамнији начин. Ми нисмо тако рећи ни пушке опалили, а непријатељ убија и пали, пљачка и пустоши по нашој земљи.

СРБИ И СРПКИЊЕ СЛАВНОГ ДРАГАЧЕВА!

Данас када је цео свет устао у борбу против заједничког непријатеља и када немачки фашизам дрхти од удараца, српски народ не сме изостати у тој борби. Заједно са осталим народима Југославије, заједно са народима поробљене Европе, устали су и устају Срби да са пушком у руци оперу окаљану част и извојују себи слободу. Неће Хитлеру помоћи ни Недићи ни Пећанци, као што нису помогли Љотићи, јер наш народ зна да су сви они који служе непријатељу петоклонаши — издајнице те ће и њима дати заслужену награду. Српске очи виделе су Пећанца када је 24. августа ишао у немачку команду на преговоре и продао своју старачку савест.

ДРАГАЧЕВЦИ!

Ви који сте у борби за национално ослобођење предњачили у прошлости, ви сте увек волели слободу и за њу се борили, немојте овога пута изостати, не смијете дозволити да на наше блиставо Драгачево падну мрље издајства. Из ваших брда и долина ви морате протерати кукавичлук. Жигосите и презирите издајнице и плашљивце који кажу да није време и да треба чекати. „Ко каже чекати, на његова уста говори Хитлер“, поручио нам је представник Југославије са Свесловенског конгреса у Москви.

У тој борби ви морате бити сложни. Када је у питању заједничка ствар, кад је у питању слобода, нег нестане међу вама свађе и личних распри. Прегрните такође и све оне који у борбу улазе раде неких себичних циљева. Данас није време да се припремају терени за посланичке мандате. Води се велика и часна борба за отаџбину и слободу, где ће доцније народ сам одлучивати о својој судбини.

ДРАГАЧЕВЦИ!

Не оклевајте ни часа и не заваривајте се лажима непријатеља и издајника српског народа. Укључите се сместа у борбу и приступајте у наше одреде, иначе ће вас петоклонашка влада мобилисати и послати на фронт против браћа Руса и против наше браће који се већ латиле оружја. Не дозволимо да Хитлер изазове братско крвополиће. У тој намери никла је влада издајника Недића. Као одговор на то збијмо се око наше Партије у јединствену борбу за уништење непријатеља.

У свим крајевима наше земље већ су почеле борбе које су повели наши народноослободилачки одреди (партизани) заједно са војним четништвом. И у нашем крају дошло је ових дана до споразума између партизана и четника о вођењу заједничке борбе против окупатора и петоклонаша. Отаџбина данас позива сваког Србина да ступи у борбу. Издајцима не сме бити места међу Србима.

УСТАНИЧКИ ПРОГЛАСИ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ТОКОМ 1941. ГОДИНЕ

Драгачевци! Горе главе! У борбу, другови и браћо! Сада је куцнуо час, сада се пружио прилика да покажемо да смо достојни српског имена и слободе за коју се боримо.

ЖИВЕЛА БОРБА СРПСКОГ НАРОДА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ СРБИЈЕ!
Смрт фашизму — Слобода народу!

6 септембар 1941 године
ДРАГАЧЕВО

СРЕСКО ПОВЕРЕНИШТВО
(ЗА СРЕЗ ДРАГАЧЕВСКИ)
КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ” 18

Дан касније жандарми су напустили Гучу, тако да је цело Драгачево коначно било ослобођено. Практично, слободан је био читав чачански крај ако се изузму Чачак и Горњи Милановац.

Немачке посаде су по сваку цену настојале да, ипак, „контролишу терен“. Њихове моторизоване колоне кретале су се друмовима. Тако је било и 5. септембра када је више немачких војника ишло у камиону од Брђана према Милићевцима. На месту званом Прокоп у Милићевцима сачекали су их у заседи борци Прве и Друге љубићке партизанске чете. У борби је погинуло седам војника и један немачки подофицир, док су два војника и тумач рањени. Партизани су запалили немачки камион, запленили митраљез, пиштољ и девет пушака. После тога је немачка команда из Чачка доставила Начелству среза љубићког саопштење које гласи:

„Од данас па до даље наредбе цео срез љубићки у односу према окупаторским властима налази се у изнимном — опсадном стању, а општине: љубићка, милићевачка, брђанска, прељинска и миоковачка у ратном стању”. 18а

Ова наредба штампана је и као летак, који је из авиона растуран по љубићком срезу. Ово је заиста био јединствен случај: немачка оружана сила објавила је у окупираној земљи посебан рат једном броју села!

Ни из овог периода нема сачуваних прогласа Окружног комитета КПЈ за Чачак и среских партијских руководстава.

Пред крај септембра Драгачево је имало четири партизанске чете у саставу Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“, уз Резервну вировску чету и групу бораца у доњем Драгачеву, која се припремала за одлазак међу пожешке партизане. Бранећи свој крај, оне су однеле три сјајне победе у окршају против Немаца: 12. и 13. септембра на Вироштаку код Ариља, 16. септембра на Караули (планина Јелица) и 21. септембра — када су омладинци и старији људи из Дљина, предвођени комунистима, успешно тукли немачку колону која се повлачила из Ужица и Пожеге и кроз Овчарско — кабларску клисуру одлазила према Чачку.

Ове чете још нису биле обједињене у батаљон. Међутим, у неким сачуваним документима фигурира назив Драгачевски народно-ослободилачки партизански одред. Он је 1. октобра ушао у Чачак заједно са осталим јединицама Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“, а сутрадан је конституисан као батаљон. Командант је постао Богдан Канелан, правник из Босанске крајине, а комесар Милојко Ђирјаковић, земљорадник из Вирова.

Штаб Драгачевског одреда је 1. октобра издао своје саопштење, које има облик прогласа. Саопштење је одштампано у Чачку и као плакат растурано по Драгачеву. Писао га је Милојко Ђирјаковић. Као одредница места узета је Гуча, тада седиште среза драгачевског.

„САОПШТЕЊЕ
ШТАБА ДРАГАЧЕВСКОГ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ ПАРТИЗАН-
СКОГ ОДРЕДА

Штаб Драгачевског Народно-ослободилачког партизанског одреда остајући доследан себи и настављајући започет посао народно-ослободилачке борбе даје ово саопштење и у атар истине објављује следеће:

Партизански одред у Драгачеву, као и у другим крајевима Србије, чије су снаге у почетку биле слабе, а данас како по броју, тако и по квалитету, наоружању и по начину његове организације и методу ратовања, представља ону снагу која је непријатељу побркала рачуне, дезорганизовала његову позадину, укочила и уништила његову ратну машину у Србији.

Партизански одреди укинули су егзистенцију општинске, полициске, жандармериске и пореске власти, — њихов рад као штетан по наш народ и државу забранили, јер је њихова служба ишла у корист непријатељу.

Партизански одреди, после овог првог успешног и по народ корисно изведеног посла, стекли су симпатије целокупног нашег родољубивог и поштеног народа. Наши су редови из дана у дан расли, његове се снаге непрекидно повећавају, али и сад расту, тако да данас партизански одреди у нашој земљи представљају једну оружану силу своје врсте изникле из редова обесправљеног и поробљеног народа, кадре да започети посао народног ослобођења за спас и срећу свога измрцвареног, опљачканог и поробљеног народа часно и поштено доврше до краја.

Нама, као и целом поштену народу, треба светлости, знања, слободе и правде. Ми му помажемо да до тога дође, зато се несегично боримо. Старој тиранији и пљачки мора да се удари глоглов колац, она се више неће и несме повратити.

Ради тога и у име светих начела позвали смо и позивамо свеколико Српство, родољубиво и поштено, да нам се придружи. Позив није остао узалудан. Нове и нове снаге пристижу свакога дана, фабрика оружја у Ужицу ради за нас пуном паром, наши вредни другови партизани у изради оружја незнају за умор. Производња је утростручена.

Наш Партизански одред позвао је нашу браћу Српско четничтво из Драгачева и осталих суседних крајева на заједничку сарадњу. Позив је прихваћен и ево тога споразума:

1. Немачка и Италија, фашистички окупатори, наши су заједнички непријатељи, непријатељи српскога народа, непријатељи човечанства, непријатељи целог словенства. Борба против њих до коначног ослобођења наше земље, борба, коју су партизани почели пре три месеца наставља се и води без предаха.

УСТАНИЧКИ ПРОГЛАСИ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ТОКОМ 1941. ГОДИНЕ

2. Посебне наше спроведене организације.

а) Оставља се и признаје се потпуно самоопредељење свима, да сваки приђе оној организацији коју воли и која се њему допада. Ми се партизани ове наше речи придржавамо.

б) Допушта се и добровољан прелаз мобилисаних и уписаних из четничких у партизанске одреде и обрнуто, у свим случајевима осим случаја где би се скривала нека прљава радња и кривица у намери осујећења казне. Партизани се ове обавезе придржавају. Према томе, свакоме своме војнику партизану ми допуштамо кад год хоће, да може без икакве сметње да оде у четничке редове. На другој страни сваког ваљаног и поштеног војника из четничких редова примамо у наше редове увек кад год који несебично зато изјави жељу.

в) Функција већ укинутих власти неће се обнављати до потпуног ослобођења државе и окончања рата, и

коначно, клонити се свега онога што би годило неспоразуму и сукобу. Партизани ће се свих примљених обавеза најлојалније придржавати.

Партизани су својим грудима и мишицама кидали и скидали гвоздене ланце туђе и домаће реакције, не зато да му се окови изнова ставе, него да слободно и мирно могу као људи живети и радити. Нека се не заборави да ми будним оком пратимо шта се око нас збива, за добро враћамо боље, зло никоме не мислимо, јер зло не волимо, али га се и не плашимо.

Гуча 1. октобра 1941. год.

ШТАБ ДРАГАЧЕВСКОГ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ ОДРЕДА." 17

Споразум о коме се говори у овом саопштењу постигнут је између партизана и четника у Чачку. Постојао је, уз то, и споразум између драгачевских партизана и Јована Бојовића, команданта Јеличког четничког одреда из драгачевског села Ртара, који је сарађивао са партизанима. Са својом јединицом он је учествовао, у октобру у борбама на Краљеву, где је погинуо под неразјашњеним околностима. Неке индиције постоје да је убијен у току борбе с леђа, од оних људи у свом одреду које је предводио његов заменик Милоје Мојсиловић, отворени сарадник окупатора, инспиратор и непосредни организатор крвавих четничких злочина за време и после прве непријатељске офанзиве крајем новембра и почетком децембра 1941. године.

Из августовских и септембарских дана 1941. године није сачуван ни један проглас среских партијских руководства из Љубићког, таковског и тринавског среза. Нема ни прогласа Окружног комитета КПЈ, којих је сигурно било.

НАРЕДБЕ КОМАНДИ МЕСТА

После ослобођења Гуче, у овом месту формиране су, на основу споразума, среске команде места: партизанска и четничка. Слично је учињено и после ослобођења Горњег Милановца, 28. септембра, након борби у којима су учествовали таковски и љубићки партизани,

заједно са делом четника. У оба места издаване су наредбе којима је регулисан начин живота грађана не само у два градића, већ и у срезовима. Обезбеђено је да раде пекаре, трговинске радње, занатлијске радионице и кафане. Грађанима је гарантована сигурност.

У Чачку се још задржавао 749. пук 717. немачке пешадијске дивизије, који је имао око 1.500 војника, добро наоружаних. Немци су располагали и топовима, минобацачима и тенковима. У граду се налазило и неколико стотина жандарма и осталих квислинга, који су се сакупили из читавог округа.

Ипак, под притиском устаничких снага Немци су у рано јутро 1. октобра напустили Чачак, у који су ушле јединице Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“ и четници, чију је главнину сачињавао Јелички четнички одред под командом Јована Бојовића. Тај први дан у слободном Чачку протекао је у настојањима да се изгледе неспоразуми између партизанских и четничких снага. Постигнут је и одговарајући споразум, на основу кога је 2. октобра образована двојна команда места: партизанска и четничка. Њен делокруг надлежности био је ограничен на два среза: љубићки и трнавски. За партизанског команданта Команде места постављен је Миленко Никшић, трговац и члан КПЈ, а за четничког — капетан Богдан Марјановић. Седиште Команде места било је у згради до хотела „Русија“. Чувале су га двојне страже: по један партизан и четник.

Команда места је 2. октобра издала и своју прву наредбу, коју је народу саопштио добошар читајући је на улицама. Куцана је на писахој машини. Наредба гласи:

„НА ЗНАЊЕ

Образована је Команда места Чачак. Команда се налази привремено у згради Градског поглаварства.

Нико нема право да лишавља слободе без писменог одобрења Команде места, изузев за кривична дела утврђена на лицу места од стране патрола Одред командне места.

Сва она лица која не припадају ни једној борачкој јединици Југословенске војске или Партизанских одреда, а имају код себе оружје, имају да га предају у Команди места данас до мрака.

Забрањујем самовољно луњање наоружаних лица кроз варош.

У Команди места заседаће Преки суд и сви случајеви самовоље биће истребљени из корена. Скрећем сваком пажњу да је ратно стање и да нећу жалити да применим строге одредбе Војно-кривичног закона.

2. октобра 1941.
Чачак

КОМАНДА МЕСТА
капетан Богдан Марјановић
Миленко Никшић” 18

Наредног дана већ је штампана наредба Команде места, којом се уређују односи у граду, али и у два среза: љубићком и трнавском. Посебно се наглашава да ће онај ко прекрши наредбу бити кажњен „по кратком поступку“. У потпису су имена Богдана Марјановића и Миленка Никшића:

**„НАРЕДБА
КОМАНДА МЕСТА**

1) Наредује се поштовање личне и имовине безбедности у смислу постојећих закона. Лица која противно поступе биће сместа ухапшена и предата преком суду ради суђења по кратком поступку.

2) Нико не може бити лишен слободе нити разоружан без писменог налога Команде места. Команда места ће наређивати како хапшења тако и конфисковања имовине.

На основу потернице издате за појединим лицима која су пријављена ради службе непријатељским окупаторским властима пронађено лице биће одмах од надлежних органа лишено слободе и спроведено Команди места односно суду који је за та дела одређен.

3) Позивају се сопственици радњи да исте још у току дана отворе и продуже нормалан рад.

Новчани оптицај остаје као и до сада до даљег наређења.

4) Наредује се грађанству да сваки своје двориште, као и улице испред свога стана и радње одмах очисте, у колико то сами не могу помоћиће радње партије које је формирала Партизанска Партија.

5) Слобода кретања у вароши до даљег наређења биће од 5 часова ујутру до 21 часова увече.

Радње могу бити отворене пре подне од 7 до 12 часова а поподне од 15 до 19 часова.

Кафане и крчме могу бити отворене од 5 до 20.30 часова.

Хотели и преноћишта у свако доба дана и ноћи.

6) Полициску службу у граду вршиће страже при Команди места које ће имати службену ознаку.

7) Сваки који ово наређење прекрши биће кажњен по кратком поступку.

3. октобра 1941.

Чачак

КОМАНДА МЕСТА
капетан Богдан Марјановић
Миленко Никшић” 19

Наредбе су издаване и наредних дана, али нису сачуване. Сачувана је „Наредба број 2“ од 13. октобра, у којој се такође регулише нормалан живот и рад, посебно у граду, али и упозоравају грађанство и војска да се придржавају наредби, огласа и објава „издатих од ове команде“, јер „непознавање неће никога оправдати и извинити“. Штампана је у Чачку у већем броју примерака. Она гласи:

„НАРЕДБА БРОЈ 2

1) Казниће С М Р Ђ У на лицу места свако оно лице, које убудуће у ма ком циљу на ослобођеној територији:

а) кида жицу или квари телеграфско-телефонске линије,

б) које квари железничке стројеве и објекте на њима,

в) које стоји у ма каквој вези са непријатељем или му ма у чему помаже.

2) Позивају се сва лица код којих се налазе туђи радио апарати и туђа покретна имовина сваке врсте, да исте одмах, а најдаље у року од 2 дана по обнародовању ове наредбе, пријаве овој команди, јер ће у противном кривично одговарати.

3) Дешава се да поједини представници четничког и партизанског одреда мобилишу људство, стоку, велосипеди, сточна и механичка возила (кола, аутомобиле, мотоцикле) без обзира да ли она прападају дотичним организацијама или не. Како овакав поступак није у духу постигнутог споразума између поменутих организација, то се НАРЕЂУЈЕ: ДА СЕ СВА МОБИЛИСАНА ИЛИ ОДУЗЕТА (РЕКВИРИРАНА) СТОКА, ВЕЛОСИПЕДИ, СТОЧНА И МЕХАНИЧКА ВОЗИЛА КАО И ЉУДСТВО, ОДМАХ ВРАТЕ СОПСТВЕНИЦИМА, ОДНОСНО ЊИХОВИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА, БЕЗ ОБЗИРА ГДЕ СЕ САДА НАЛАЗЕ. ЗА НЕИЗВРШЕЊЕ ОВОГА КРИВИМА ЋЕ СЕ СУДИТИ ПО КРАТКОМ ПОСТУПКУ.

4) Исто тако утврђено је, да поједини представници четничких и партизанских организација насилним путем и претњама уписују поједина лица у своје организације т. ј. без икаквог слободног опредељивања. Пошто је овакав рад противан духу обостраног споразума, то ће се у будуће за овакве поступке са кривцима најстрожије поступити.

СВА ЛИЦА, КОЈА СУ ПРИСИЛНО УПИСАНА, НЕКА СЕ ОДМАХ ИЗЈАСНЕ КОЈОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ ЖЕЛЕ ДА ПРИПАДАЈУ И НЕКА СЕ ВРАТЕ ОРГАНИЗАЦИЈИ ЗА КОЈУ СЕ СЛОБОДНО САМА ОПРЕДЕЛЕ.

5) Примећено је да поједини припадници четничких и партизанских организација, као и лица ван њих, троше муницију и разни други експлозивни материјал у шенлучењу и без икакве потребе. Како смо за сада у овом материјалу оскудни, то ће сваки који се убудуће огреши о ову наредбу бити најстрожије кажњен по Војно кривичном закону.

6) Још један пут се саопштава грађанству: да је сваки претрес станова и лишавање слободе најстрожије забрањен без писменог налога ове команде, сем изузетних случајева када се ово врши на лицу места у интересу јавног реда и поретка. Исто тако, ако се поједина лица буду лишавала слободе без налога ове команде т. ј. одбора за петоколонце, такође ће постојати писмени налог за хапшење издат од стране овога одбора.

7) Ова команда има података, да поједина лица и на даље на своју руку одузимају неким власницима робу, артикле хране, обућу итд.

ОВАКВО ОДУЗИМАЊЕ — РЕКВИЗИЦИЈА СТВАРИ У БУДУЋЕ СЕ НАЈСТРОЖИЈЕ ЗАБРАЊУЈЕ И НЕЋЕ СЕ ПРИЗНАВАТИ ОД СТРАНЕ ОВЕ КОМАНДЕ ПРИЧИЊЕНА ШТЕТА СОПСТВЕНИЦИМА, А СА ИЗГРЕДНИЦИМА КОЈИ ОВО ЧИНЕ НАЈСТРОЖИЈЕ ЋЕ СЕ ПОСТУПИТИ.

8) Поред тога примећено је да су поједини четници и партизани насилним путем одузимали оружје од појединаца, припадника тих организација. Како је ово противно духу споразума то се сво оружје, одузето на овај начин мора вратити власницима.

СКРЕЋЕ СЕ ПАЖЊА СВИМА И СВАКОМЕ, ДА СЕ УПОЗНАЈУ СА САДРЖИНОМ НАРЕДАБА, ОГЛАСА, ОБЈАВА ИЗДАТИХ ОД ОВЕ КОМАНДЕ И ДА ИХ СЕ У СВЕМУ ПРИДРЖАВАЈУ, ЈЕР НЕПОЗНАВАЊЕ НЕЋЕ НИКОГА ОПРАВДАТИ И ИЗВИНИТИ.

КОМАНДА МЕСТА
13 октобра 1941 год.
у Чачку

КОМАНДАНТИ:
капетан I класе
Богдан Марјановић
Миленко Никшић" 20

Из тог периода није сачувана ни једна наредба Команде места у Горњем Милановцу.

После сукоба са четницима првих дана новембра, Команда места у Чачку постала је само партизанска. Слично је било и у Гучи и Горњем Милановцу. Издаване су углавном „типске“ наредбе. Сачувана је Наредба бр. 2 Команде места у Чачку од 10. новембра, из чега произилази да је постојала и Наредба број 1. Пет дана касније Команда места у Гучи издала је такође две наредбе, које су сачуване. Наредба бр. 2 истоветна је са Наредбом бр. 2 Команде места у Чачку, сем што се посебно наглашава одакле је која команда. Произилази да је и Наредба бр. 1. била истоветна за Чачак и Гучу, а највероватније и за Горњи Милановац. Све те наредбе су штампане у Чачку. Потписали су их команданти (Миленко Никшић у Чачку, односно Раде Прелић у Гучи). Ево Наредбе бр. 1 од 15. новембра у Гучи, односно 10. новембра у Чачку:

**„НАРЕДБА
БР. 1**

1) Наређује се свим лицима која нису обвезници Народно-Ослободилачких Партизанских Одрета, да у року од 48 часова предаду овој команди своје оружје, муницију и експлозиве.

После одређеног времена код кога се пронађе биће кажњен, јер је оружје потребно за борбу против окупатора и издајника српског народа.

2) Они који желе да наставе борбу против окупатора и издајника српског народа, нека одмах ступе у редове Народно-Ослободилачких Партизанских Одрета.

3) Сви припадници Народно-Ослободилачких Партизанских Одрета који се не налазе у својим јединицама да се одмах пријаве са свом ратном спремом коју су од истих примили. У противном судиће му се за дезертерство.

15 новембра 1941 године

Из канцеларије Команде места у Гучи.

КОМАНДАНТ,
Р. П Р Е Л И Ћ

Друга наредба гласи:

**„КОМАНДА МЕСТА
ЧАЧАК**

НАРЕДБА БР. 2

1) Позивају се сва мушка лица из Чачка од 18 до 50 година старости који су се иселили из града да се одмах врате својим кућама у Чачак и претходно пријаве овој Команди.

2) Сопственици свих трговачких и занатлијских радњи као и других локала да одмах отворе своје радње и радионице.

За неизвршење ове наредбе, поред редовне казне, казниће се сваки строго и новчано у корист ФОНДА НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ ОДБОРА.

Чачак, 10 новембар 1941 г.

КОМАНДАНТ МЕСТА,
М. НИКШИЋ

Обе ове наредбе су штампане у Чачку у већем броју примерака. Постављене су на раскршћима улица и јавним објектима у

Чачку и Гучи. Сигурно — и у Горњем Милановцу, где се на челу партизанске Команде места налазио Богдан Оклобџија.

Партизанске команде места издале су и низ других наредби, огласа, обавештења, и циркулара, али ови документи или нису сачувани или још нису пронађени. Наредбама су се обраћале грађанству и војницима и команде позадине у Прелџини, Доњој Треччи, Самали (у току опсаде Краљева), Заблаћу и другим местима. Инсистирало је, уз наглашавање репресивних мера за случај да се оне не поштују, на реду и миру, на чувању и одржавању јавних објеката и имовине.

ПРОГРАМСКИ ТЕКСТОВИ ИЗ ПАРТИЗАНСКЕ ШТАМПЕ

После ослобођења Гуче, 7. септембра, интензивирао је политички рад у Драгачеву. Оснажен је АГИТАТОР Среског комитета КПЈ и среске Команде места, који је, уз умножавање летака и радио — вести, почео да издаје, на шаширографу, лист „Вести“, са актуелним информацијама са фронта широм Европе и вестима са бојишта у западној Србији. Међутим, ни један број овог листа није сачуван.

Пошто су располагали са савременијом техником, штабови јединица и команде у Горњем Милановцу и Чачку штампали су посебне листове.

„Реч народа“, „лист народно-ослободилачке војске среза таковског“, како пише у заглављу, штампан је 1. октобра у Горњем Милановцу. Осим других, донео је и чланак „Ко смо ми?“, који је програмског карактера и у коме се износе циљеви народне војске у борби против окупатора и издајника народа:

„Питање просто, а сваки добар син српског народа зна прави одговор. Када би требало да употребимо што мање речи, тада би нам било довољно свега две речи: Ми смо народна војска. Како се и када она појавила, шта она ради и шта су све њени задаци? На то одговорити, треба заиста и усмено и писмено износити њене историје и њене задатке. Када је реч о историји народне војске ми, народни војници не мислимо на историју оне војске богато плаћених генерала, а у тешким часовима народа од њих изданих и проданих. Не, ми мислимо на војску без тих и таквих генерала, на војску коју воде прави синови народа и без чина и без плате па често и без захвалности, а увек праћени мржњом свих оних чији интереси нису једнаки са интересима народа већ исти, или слични са свима оним који су противу народа. Наш народ имао је више пута такву војску. Ко зна ону народну песму: „Ту кнезови нису ради кавзи, нит’ су ради Турци изјелице, ал’ је рада сиротиња раја, која глобе плаћати не може“. Или ону другу: „Аргатовах три године дана, не зарадих паре ни динара, ни на ноге лагане опанке... Узех будак — одох у хајдуке“... и још много других, тај зна и све моменте стварања и постојања народне војске. Данашња народна војска иста је као и оне раније. Улазак народног непријатеља у нашу земљу показао је нашем народу колико је се осилила сва она олош и то је, не бирајући средства, засела на грбачу нашега

народа. Чим је немачка фашистичка банда решила да изврши напад на нашу државу, на наш народ и његову имовину, издајници и бедници почели су да јавно откривају своје лице. Док су за минулих 20 година кришом продавали непријатељу све што му је затребало, па и војничке планове одбране земље, дотле су, у току неколико дана жалоснога рата, упели све силе да униште оне који су знали да ће бити идеални војници. Али, као што Турци нису могли побити све Србе да не дигну устанак, тако ни они нису могли уништити све Србе. Удружили су се јавно са немачком војском и размислили по земљи Србиновој да жаре — пале, пребијају и убијају. Па ипак Срби су се дигли на устанак. Дигли су се управо њени најбољи синови. Пошли су са пушком у руци сви они који беху гоњени и убијани због своје идеје, због свог уверења да у комунизму лежи спас народу, пошли су сви они који у свом родољубљу нису могли да пођу за издајом а нису били комунисти, једном речју пошао је поштен Србин, који је више волео бити гробом но робом. Ето, то је кратка историја народне војске па и ове која је ослободила град Горњи Милановац. На Петровдан у јутро развијен је барјак и позвани Срби на окуп и борбу за слободу. Пошло их је мало, веома мало, бар у нашем срезу. Непријатељ народа говори о лудости. Назвали су нас бандитима, разбојницима, лоповима и чим не. Причали су о нашим покољима и кукавичлуку, а дрхтали су од нас и дочекали су да се пред нама скрију у мишије рупе дубоко посрамљени, јер се ничим не може да сакрије наша ничим неупрљана борба за слободу свога народа па и града Горњег Милаковца. Ни једна кућа, ни једно разбојништво, ни једна ружна реч са усана народне војске партизана, али доста њене крви и неизмерно љубави за слободу свог народа, па и вас Милановчана. Ми смо убијали, али само оне који су нам народ тлачили и убијали. Њима смо све узимали јер је узето својина нашега народа а ми смо народна војска. Ми смо рушили возове, мостове и друмове јер је њима ишао народни злотвор да уништи наш народ. А да нисмо тако радили да ли би Милановац био слободан? Не, Милановац не би био слободан. У њему би се и даље убијали најбољи синови нашега народа као што су убијени Милош, Радомир, Средоје, Љубомир, Чедомир и многи други. Паљене би биле куће као што су гореле куће наших другова. Милановчани би и даље гладовали да би се бесни фашистички пси добро хранили. Да, тако би то било да у партизанским четама није данас доста Срба, најбољих синова нашег народа. Голи и боси, гладни и жедни, млади партизани пошли су од села до села, од куће до куће, и будили српски народ, звали га у бој за слободу и част свог народа и свог српског имена. И за три месеца тешког пута, хладних и непроспаваних ноћи, без простирке и покривача, пробудили су их доста. Данас се у нашем срезу налази већ хиљаду партизана сврстаних у један бојни ред, ред који се неће лако заљуљати ма какав непријатељ био. Неће се заљуљати, јер међу њима нема издајника и плаћених генерала, неће се заљуљати јер они знају да су ослободили овај срез од душмана. А шта је њихов даљи задатак? Очувати ослобођено и даље гонити непријатеља све док и последњи не буде уништен. И даље биће прави народни војник — партизан који не зна за страх, који главу даје — слободу не даје. Стога ће партизани продужити и даље да буде свој народ, док сви не буду сврстани у један ред. Ни један прави Србин не сме остати ван заставе слободе. То ми желимо, то је наш задатак. Сложити све Србе у борби против немачког фашизма и свих издајника нашег народа. Уништити непријатеља и издајника у корену — то хоће и желе сви партизани.

Ето ко смо ми и шта хоћемо“.²³

У слободном Чачку штампано је пет бројева „Новости“, листа „Штаба народно — ослободилачког (партизанског) одреда „Др Драгиша Мишовић“. У првом броју је проглас штаба овог одреда, у коме се даје преглед развоја партизанског покрета, не само у чачанском крају, већ и знатно шире — у читавој земљи:

„СРПСКИ НАРОДЕ!

Три месеца херојске борбе наших храбрих и неустрашивих партизанских одреда које је организовала К. П. Ј., показале су да је К. П. имала право када је повела немилосрдну борбу за уништење крвавих фашистичких зверова и њихових слугу, народних издајница. Наше борбе су доказале да је за борбу било време, упркос онима који су говорили: „Чекајте, још није време, још није куцнуо час“.

Почели смо од најситнијих саботажа и рушења свега што је служило непријатељу и његовим слугама, народним издајцима. Прешли смо затим на убијање немачких фашиста и заробљавање са пленом, кога су они пљачкали од нашег народа. Тако смо дошли данас до великог народног устанка, који све више и више букти у читавој Србији и Југославији, народног устанка пред којим дрхте Хитлерови разбојнички бандити. У нашој светој ослободилачкој борби у коју су прво ступили комунисти, а затим остали прави родољуби наше земље, имали смо великих тешкоћа и препрека. Али упркос свих препрека, ми смо успели да од малих десетина и чета створимо данас моћне батаљоне и пукове. Успели смо да створимо велики народноослободилачки одред са огромном моралном снагом. Успели смо да створимо силу и снагу, пред којом ће прснути у прах и пепео не само Хитлерови фашистички зверови, већ и све народне издајнице, који послужиле окупатору у борби против свог сопственог народа.

У овој народно-ослободилачкој борби учествују и они официри и подофицири из војно четничких организација Драже Михаиловића који се не хтедоше предати окупатору, већ су отишли у шуму и позвали народ у борбу за протеривање овог крвавог злочинца. Наши партизански одреди су свим силама настојали да свуда где има наше браће Срба у Дражиним организацијама, ступе раме уз раме у борбу против непријатеља. Наши партизани и поштени четници знају да ми данас водимо непомирљиву борбу до уништења немачког окупатора у нашој земљи и до његовог протеривања ван границе наше земље. Они знају да ми исто тако водимо борбу и противу њихових слугу, наших народних издајца, који срамно и на коленима служе народном поробљавању. Зато наши партизани иду раме уз раме са песмом на уснама у борбу са четницима, који се исто тако боре против нашег заједничког непријатеља. Зато у борби и имамо успеха, јер заузимамо место по место, крај по крај. Ми ћемо и даље настојати да наш пријатељски однос продубимо све више и више са организацијом четника из Равне Горе, и нећемо допустити да се у наше редове увуче ниједан петоколонаш и народни непријатељ, који би желео братоубилачку борбу између нас.

Морали смо водити борбу из наших шума и планина, из наших села и заселака. Наша браћа сељаци дали су нам пуну подршку у непоштедној борби за уништење и протеривање окупатора из наше домовине. Заузимали смо од непријатеља најпре општине, а затим читаве срезове и среска места. А ми данас држимо у нашим рукама низ ослобођених крајева и градова у којима се вије застава слободе. Они говоре о напору и несаломљивој вољи наших партизанских одреда, наших другова народних хероја, који повратиле част и славу своме народу. Ми смо показали целом свету да је Словенство неунитивно, да у нашим срцима живи дух наших очева и дедова, и да Србин није никада хтео бити робом, па ни данас. Наши успеси у овој борби су извођевани зато што се у нашим редовима не налазе разни генерали, петоколонаш и друге народне издајнице, у нашим редовима се не налазе пљачкаши, разбојници и други, већ најбољи синови нашег народа, борци који су своје животе давали и у свим досадашњим борбама које је радни народ водио за бољи живот, за срећну будућност.

Никада српски народ није стајао овако чврсто као један човек у густим редовима наших народно-ослободилачких одреда. Никада није био спремнији да се бори до последњег друга за остварење својих циљева, не жалећи жртава и не презајући ни од какве опасности. Тај дух, тај елан, могао је добити само зато, јер је уверен у своје другове који воде ову народно-ослободилачку борбу, да они неће стати на пола пута, већ да ће борбу водити до краја.

Поред борбе коју води српски народ, воде је и наши братски народи Југославије. Њу воде наша браћа Хрвати, Црногорци, Словенци и други, који неће да трпе наметнуте им окупаторе и њихове слуге. Ослободилачку борбу воде сви поробљени народи Европе, који стењу под јармом и деспотизмом катлеризма. Ми поздрављамо борбу наше браће и дајемо им руку, да заједно, као брат с братом, друг с другом, заједничким снагама оборимо заједничког непријатеља. Но ми не смемо исто тако да заборавимо да је најважнији разлог што ми успешно чистимо дивље хорде непријатеља из наше земље у томе, што најглавније ударце, смртне ударце задају непријатељу наша братска Русија, велики и непобедив Савез Совјетских Социјалистичких Република. Нашу борбу омогућују велики народи Енглеске и Америке, чврсти савез Русије, Енглеске и Америке, који се зарекоше да ће водити борбу до коначног слома фашизма. У партизанским ослободилачким одредима се налази велики број омладине. Омладина је на позив К. П. и свога Савеза Ком. Омл. СКОЈ-а се сврстала у редове бораца за слободу свога народа. Она је показала и овога пута да она није изневерила свој народ, већ је у првим редовима пошла напред не жалећи своје младе животе, када су у питању слобода свог народа, срећнији и бољи живот свих младих. Хиљаде и стотине хиљада младих комуниста и свих младих родољуба ступају у нашу борбу, и својим примерним пожртвовањем, по угледу на омладину Совјетског Савеза, заслужују да цео свет широм штампе и радија говори о њиховим јунаштвима и херојству у борби за слободу.

Ниједна борба, па ни ова, није могла проћи без жртава. И у овој нашој борби пали су многи народни синови, наши другови, борци и хероји, који нису знали за страх и препреке. Имена ових народних бораца биће урезана као живи спомен у срцима целог народа, који ће показивати пут којим се иде за остварење народних идеала! Наш народ је показао и овог пута да се не плаши жртава, да их неће жалити већ да ће их славити!

Другови партизани,

Ви сте до сада доказали да сте спремни да по најгорем времену, често без довољно хране и одећа, у најтежим часовима будете чврсти и јаки. Ви сте својим радом, својим моралом задобили љубав читавог нашег народа. Вашом храброшћу и јунаштвом, духом који у вама бије, ви сте показали целом свету, да ће под нашим чврстим ударцима прснути тежки оков кога нам наметнуше издајнице. Прошли сте кроз кишу куршума и граната, али нисте клонули духом, већ сте ишли напред! Покажите и данас своју спремност, чврстину и одлучност! Зарекните се да нећете стати на пола пута, већ да ћете ићи до краја! Не штедите ваше животе данас још више него раније, до уништења и последњег фашистичког бандита, до последњег народног издајнице. Дигнимо, другови, главу горе, и покажимо да у нама живи дух слободе, да у нама живи светла успомена палих другова, и истрајмо у овој борби до њенога завршетка, до наше победе!

ДА ЖИВИ НАША СВЕТА НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКА БОРБА!

ДА ЖИВЕ НАШИ ХЕРОЈИ, НАРОДНИ БОРЦИ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДРЕДА!

ДА ЖИВИ ЗАЈЕДНИЧКА БОРБА ПАРТИЗАНА И НАШЕ БРАЋЕ ПОШТЕНИХ ЧЕТНИКА!

ДА ЖИВИ К. П. Ј.

Живео народно-ослободилачки фронт омладине у борби за национално ослобођење!

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

Штаб народно-ослободилачког
(партизанског) одреда
„Др. ДРАГИША МИШОВИЋ“
за Округ чачански“²⁴

У овом броју је и позив девојкама да учествују у акцијама које су окренуте борби за слободу:

„ДРУГАРИЦЕ,
ПОМОЗИМО СВОЈИМ ДРУГОВИМА!

У својој јуначкој и непомирљивој борби за бољи живот нас свих, за ослобођење од окупаторских окова, за уништење, фашизма, под којим грца готово читава Европа, боре се наци другови, најбољи синови нашег народа, не презајући ни од чега, не презајући ни од саме смрти. Свакога дана они су све ближе победи, тој тако жељеној слободи, која ће једнога дана засијати и огрејати све оне који су се мрзли по тамницама под чизмом нашег угњетача, окупатора. Они се боре схватајући да ропским животом нећемо да живимо. Они се боре на дивљење целог цивилизованог света, они се боре у заједници са друговима из Црвене армије и савезницима из Енглеске. Неки од њих умиру не жалећи своје животе, не дочекавши плодове своје борбе — дан коначне победе. Умиру у борби за нас... за све нас!

А ми? Смемо ли ми, у позадини тога фронта који бесни, остати неактивни, остати мирно, скрштених руку како они гину, како пропадају — а не помоћи им? Зар смемо? Ми, девојке, њихове другарице? Не смемо, јер им можемо помоћи, завити рану на месту где је далетело непријатељско тане у намери да нам друга пошаље у смрт, урадити топао цемпер да чува јуначке груди нашега борца, који се бори по киши и снегу, који ноћива на влажној земљи, међу дрвећем високих планина, где ни сунце никада не завири.

Другарице, свест о дужности и љубави према слободи, не дозвољава нам да само посматрамо догађаје који се око нас збивају. Будућност ће бити наша само онда, ако сви заједнички будемо учествовали у борби коју су започели и коју воде наши другови! Не дозволимо да нас прегазе догађаји и да се једнога дана застидимо због своје неактивности пред величином времена које долази! Схватимо правилно данашњицу — наша је борба велика — а исход њен је — победа“.²⁵

У првом броју „Новости“ форму и садржај прогласа има и текст „Смрт петоколонашима — одмазда народа“. Роварење петоколонашких и издајничких елемената и на ослобођеној територији захтевало је упозорења овакве врсте. Тачно се констатује да је обрачун са издајницима и петоколонашима исто толико значајан колико и ширење и одбрана слободне територије:

„СМРТ ПЕТОКОЛОНАШИМА — ОДМАЗДА НАРОДА

За пету колону може се рећи да је верно оличење фашистичке подлости и трулости државног организма, сада већ пропалих држава Европе. Та смрдљива биљка немачког империјализма лако је нашла плодно тле у бившој Југославији. Дух капитулације и издаје владао је у водећим круговима државе. Једини носилац здравог националног осећања био је, као и увек, народ, који је тиме, а и дотадашњом борбом, увек подвлачио да је он нешто битно различито од својих влада.

Видели смо како је пропала Југославија и како су поробљени њени слободољубиви народи. И знамо коме и чему имамо да захвалимо за то.

Под окупаторском чизмом још се боље видело ко коме служи. Све издајнице и чанколизи одмах су се прилепили уз скуте окупатора, не би ли се и за њих нашла која мрвица са богате трпезе. А дотле се народ пљачкао. Палила се села и куће, а народ је био у масама стрељан, само зато што није волео непријатеља.

Када је братски Совјетски Савез повео борбу за одбрану своје слободе, која је била угрожена нападом фашистичких варвара — српски народ је то сматрао покличом и позивом као и могућношћу на устанак за национално ослобођење, али сада вођен не од петоколонашких генерала и других подлих издајница, већ и од правих својих синова, који су сматрали да им је права и света дужност да поврате слободу и част српском народу. У читавој Србији и Југославији диже се народ да збаци мрски јарам ропства. Гину најбољи синови народа у пламеној жудњи за слободом.

Немоћан да својим окупаторским снагама задржи снажан вал народног ослобођења, непријатељу су опет добро дошле издајнице народа да помоћу њих сломи његову јединствену борбу. Но народ је тачно оценио и прозreo праву улогу Недића, Љотића, Пећанца и компаније. Непријатељ је, мада је избацио све адуте с којима је рачунао, и надаље подао и вешт. У новоствореној ситуацији пета колона се брзо снашла. Умела је на себе да узме маску најдоследнијег патриотизма и да тако, иза сигурног заклона, опет врши своју, за народ убилачку, работу.

Борба против издајника и петоколонаша наставља се у исти ред као и борба против окупатора. Зла која је народ претрпео издајничким радом петоколонаша су неизмерна, зато и борба против њих мора бити непомирљива.

Сам Чачак такође, за сву своју несрећу и погибију својих најбољих синова има да захвали петоколонашима и домаћим издајцима, слугама најгорих режима, па на крају и окупаторима. До малопре је Чачак дрхтао у страху од терора окупатора и његових кучића, чачанских љотићеваца, агената и још понекога. Изгубили су животе и неколико најбољих омладинаца само зато што нису могли трпети да се по чачанским улицама шепуре гадови.

И сада када је час плаћања, сваки онај који се ставља у одбрану тих гадова изједначује се са њима. „Милосрдан“ може да буде само онај који се у ствари не бори и који није претрпео никаквих жртава. А зар је таквима место у редовима народних бораца?

У свим ослобођеним местима заводе се народни судови за петоколонаше. Ти судови знаће да пруже задовољење народу, а, што је најглавније, својом бескомпромисном борбом у истребљењу пете колоне помоћи ће и олакшати народно-ослободилачку борбу. МИЛОСТ ЗНАЧИ ИЗДАЈУ!“²⁸

У слободном Чачку, одмах по ослобођењу формиран је Градски народноослободилачки одбор. У Горњем Милановцу такође. У Гучи је постојао и Срески НОО. Народнослободилачки одбори формиран су по општинама и неким селима, где су били легитимни носиоци револуционарне власти. Заједно са командама места, они су мобилисали нове борце за јединице, организовали снабдевање грађанства и јединица на фронту, рад привредних предузећа и радионица. Девиза је била „Све за фронт“, уједно и „Сви на фронт“. О задацима НОО писао је лист „Новости“ у свом броју од 18. октобра 1941. године:

„После ослобођења Чачка и образовања Народно-ослободилачког одбора, те нове градске управе, пред Одбор, пред све нас, поставља се хитно решење многих животних питања. Окупатори су нашу имовину опљачкали и великим делом уништили, а борба са њима захтевала је често до наш народ уништава своју сопствену имовину, као што су то нпр. пресецање саобраћајних веза и остала саботажа. Пред Одбор се поставља велики, тежак и одговоран задатак: решење свих градских питања, у првом реду питање спасавања сиротиње од глади и зиме, од чега ће у многome зависити и успех наше ослободилачке борбе. Наши партизански и четнички одреди настављају јуначку борбу против окупатора и ослобађају комад по комад српске земље. Они на фронту, са пушком у руци, а Народно-ослободилачки одбор у упорном раду на реша-

вању свих народних потреба, ослободиће српски народ из ропства и радити на организацији његовог друштвеног живота. Нахранити гладне, огрејати прозебле, осигурати кров над главом — то је најпречи задатак Одбора у садашњем тренутку. Јасно је да је под данашњим условима тај задатак тежак, и многи ће запитати, постоји ли уопште и где се могу наћи средства за њихово остварење. Понављамо: задатак је тежак, али није нерешив. Ми имамо, мада много оштећену, државну имовину; извршиће се реквизирање „Призада“, електричне централе, секвестираће се стовариште дрва код касарне и на неким другим местима и дати сиротињи бесплатно, онима који имају извесне приходе у пола цене, а богатима по пијачној цени. Са овим средствима могло би се решити питање градске сиротиње и давање плата оним радницима и чиновницима који нису на фронту, али су се ставили на расположење народној борби за друге послове. Питање кирије и сва остала питања најбоље ће се решити ако богатији слојеви буду сносили већи део терета народне борбе, њиховим опорезивањем и финансијском помоћу. Жито и остале намирнице, које би се добављале овим начином, разделиће се становништву по праведним ценама, а најсиромашнијима даће се хлеб бесплатно. Потребно је такође пописивање свих залиха жита и осталог, а скривање и нагомилавање намирница у циљу шпекулације не може се сматрати другачије него као петоколонаштво и издаја, јер ко хоће данас да се богати када народ води своју крваву борбу за слободу, не разликује се нимало од оних против којих се боримо. Ко зна који је то већ пут како српски народ спасава своју слободу од освајачких хорди; као и увек, он ће је и данас спасти, и осигурати за вечита времена. У садашњем тренутку за то је потребан велики и јединствен напор свих нас.“²⁷

АПЕЛИ И ПОЗИВИ

Један од најважнијих задатака Градског народноослободилачког одбора у Чачку био је да се обезбеде услови за збрињавање градске сиротиње и бројних избеглица, уз изгнанике из Словеније. Недостало је хране, одеће и обуће.

Нарочито је било важно обезбедити животне намирнице, тим пре што се и зима приближавала, а у Народној кухињи требало је припремати све више obroka. Посебна секција Градског народноослободилачког одбора и Одбор Народне кухиње су се, због тога, обратили претпоследњег дана октобра народу исписујући веома драматичан апел, који је штампан и у већем броју примерака подељен по Чачку или налепљен по зградама градских улица:

„СРБИНЕ И БРАТЕ

Зима иде као оштра сабља. Неволје се приближују све ближе и ближе. Пун је Град невољних, — без хране, без огрева и без топлог одела. Помози браћу своју. Твоја помоћ донеће спас многим. Помози од срца. Разгреј твојим милосрђем љубав код невољних. Умири твојим даром савест твоју и буди уверен да ће твој дар бити памћен захвалношћу невољних. Спасење наше браће зависи од твога милосрђа. — Дао си за Смедерево, дао си за Битољ, зар ти сада није дужност да за своје грађане у Чачку даш много више?

Са овим те Србине и Српкиње позивамо да својим прилогом у новцу и материји, преко Народне кухиње у Чачку помогнеш невољнима. СА ОВИМ АПЕЛОМ ШАЉЕМО ТИ ДВА ЧЛАНА НАРОДНЕ КУХИЊЕ ДА ПРИМЕ ПОМОЋ.

Не оклевај. Свако задоцњење донеће штете и теби и невољним.

УСТАНИЧКИ ПРОГЛАСИ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ТОКОМ 1941. ГОДИНЕ

ПОТРЕБНА ЈЕ ОБИЛНА ПОМОЋ. НЕ ПРАВИ РАЧУНИЦУ НА НЕВО-
ЉАМА ТВОЈИХ ГРАЂАНА. НЕ ЗАБОРАВИ ДА СУ: БЛАЖЕНИ МИЛОС-
ТИВИ ЈЕР ЋЕ ТАКВИ БИТИ ПОМИЛОВАНИ.

30. октобра 1941 год. Чачак

ОДБОР НАРОДНЕ КУХИЊЕ У ЧАЧКУ“²⁹

Одређени ефекти су постигнути. Али, потребе су огромно на-
растале. Јер, и борцима на фронту требало је све више топлог веша,
осталих одевних предмета, па хране. Органи народне револуционарне
власти позивали су и штабове партизанских јединица да се посеб-
ним прогласима обрете народу и потврде како је све што се ради
подређено борби за слободу. Проглашена је, у условима напада чет-
ника на партизанске јединице у овом делу Србије, „Недеља — све
за фронт“. О томе су штампани посебни леци, највероватније исто-
ветне садржине, попут овог који је потписао штаб Таковског бата-
љона Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“:

„НЕДЕЉА — СВЕ ЗА ФРОНТ

Штаб таковског батаљона народно-ослободилачког партизанског одреда
„Др. Драгиша Мишовић“ означао је ову недељу са паролом: Недеља — све
за фронт. У свакој борби па и у овој коју воде јунаци партизани троше се
огромна сретства. Она се троше свакодневно, а зато се морају стварати нова.
Троше се сва она сретства која су потребна борцима на фронту. Храна, одело,
обућа, оружје, муниција. Да би се та сретства надокнадила цео народ мора
ставити у покрет све своје снаге.

Помозимо нашим борцима чиме год можемо. Не допустимо да ниједан
борац буде бос, гладан, без одела.

ОМЛАДИНО! Буди прва и овде као што си свуда. Буди ти водећа сила
у организовању помоћи нашим борцима. Поднеси ти највише жртвава ове
недеље, сваки минут, сваки сат, сваки дан и ноћ нека буду испуњени и речи
и делом — све за фронт.

ЖЕНЕ! На посао. Докажите да ваш удео у борби може бити огроман.
Плетите чарапе и тонал веш! Скупљајте сир, кајмак, вуну и остало.

СЕЉАЦИ! Ви који сте учествовали у рату, ви најбоље знате шта је то
фронт. Помозите ове недеље наше борце чиме можете. Нека уз речи „све за
фронт“ стоје и речи: „сви за фронт“.

РАДНИЦИ! Ви сте свесни данашње борбе и сваки ваш покрет руке
или ноге нека буде стварање сретстава намењених за наше борце.

ГРАЂАНИ! Дајте помоћ у оделу, новцу и свему што можете.

НЕДЕЉА — СВЕ ЗА ФРОНТ ПОЧИЊЕ 3 НОВЕМБРА и ЗАВРШАВА
СЕ 9 НОВЕМБРА.

Народно-ослободилачки партизански
одред

„Др. ДРАГИША МИШОВИЋ“
Таковски батаљон“²⁹

Успех акције није изостао. Попуњени су магацини народно-
ослободилачких одбора, нарочито у селима, сакупљено је доста хране.
У селима су жене прикупљале вуну, организовале прела и плетење
чарапа, рукавица, џемпера и других одевних предмета.

Ипак, потребе града Чачка биле су још и веће.

Из те чињенице проистекла је и иницијатива да се распише добровољни народни зајам, који је успешно реализован. Свакако би био и већи да оружане акције четника против партизана нису непрекидно трајале. Четници су споразуме, који су постижани, једнострано одбацивали. Ипак, и у таквим условима, уписано је укупно 400.000 динара народног зајма.³⁰ Упис је најављен посебним штампаним летком:

„НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОР ГРАДА ЧАЧКА
Број 187
10 новембра 1941 год.

**П О З И В
ЗА УПИС ЗАЈМА**

Народно-ослободилачком одбору града Чачка стављено је у дужност да збрине све породице, које у овом тешком времену немају средстава за живот. Долазе у обзир чачанска сиротиња, избегличка сиротиња, радници запослени и незапослени, породице заробљеника, инвалиди, чиновници и пензионери. Оваквих породица има око 2500 са око 7000 чланова. Да би се овим лицима пружио најнужнија помоћ за храну и огрев, потребно је око 2.500.000 динара месечно, што за 4 зимска месеца износи 10 милиона динара.

Финансиска средства којима располаже Народно-ослободилачки одбор су мала, а потребе за поменути сврху врло су велике. После више покушаја да се овај проблем реши на неки други начин, показало се да је бескаматни ДОБРОВОЉНИ ЗАЈАМ ОД СТРАНЕ ИМУЋНИХ ГРАЂАНА ТРЕНУТНО ЈЕДИНИ ИЗЛАЗ.

Народно-ослободилачки одбор, по наређењу Команде места и претходном саветовању са грађанима а посебно са извесним бројем привредника, ПОЗИВА СВЕ ИМУЋНЕ ГРАЂАНЕ ЧАЧКА ДА У РОКУ ОД 24 ЧАСА ИЗВОЛЕ КОД НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ ОДБОРА УПИСАТИ ОВАЈ ЗАЈАМ ПРЕМА СВОЈИМ ИМОВИНСКИМ МОГУЋНОСТИМА.

Глад и њене последице могу бити кобне не само за гладне већ и за сите, па је у интересу свију да се овај позив правилно схвати.

Одбор апелује на савест и патриотско осећање имућних грађана да зајам одмах упишу, па тако и они допринесу Ослобођењу од гнусног окупатора с којим се ВЕЋ МЕСЕЦИМА БОРЕ И ЖРТВУЈУ СВОЈЕ ЖИВОТЕ НАЈБОЉИ СИНОВИ СРПСКОГ НАРОДА. Јер данас и све друге државе које се боре за слободу као н. пр. Енглеска, стављају приватну имовину грађана Држави на расположење ради успешније борбе. Зато и ми дајмо све за победу.

**СВЕ ЗА ФРОНТ!
СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!**

10 новембра 1941 год.
Чачак

**НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИ РАДНИ ОДБОР
ГРАДА ЧАЧКА**³¹

По тону и садржини, сви прогласи, наредбе, обавештења, леци и друга инормативна документа били су усмерени према стварању услова за непрекидну борбу против окупатора и његових помагача, коме су се првих дана и после 20. новембра придружили нови домаћи издајници — после Пећанчевих, и четници Драже Михаиловића. Дру-

ги циљ био је — учвршћивање народне власти, реда и мира на слободној територији и настојање да се обезбеде основне животне потребе.

ОМЛАДИНСКИ ПРОГЛАСИ

Скојевска организација чачанског округа тежила је да за борбу против окупатора мобилише што више младих, мада су они и били далеко најбројнији у свим четама и батаљонима Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“. Али, нарочито за женску омладину, било је још доста послова које је требало обављати: у позадини — по партизанским радионицама, у агитроп-одељењима, у командама места и командама позадине, у народноослободилачким одборима, на обради земље породицама бораца на фронту и породицама ратних заробљеника.

Да би што више младих било окупљено на овим задацима, основан је Српски народноослободилачки омладински савез. О томе су млади обавештени преко типских прогласа за све срезове, попут овог:

„Омладино!

26 октобра 1941 године основан је у нашем крају српски народноослободилачки омладински савез са циљем активизације свих омладинских снага у борби за ослобођење Србије.

Омладино, одмах се уписуј у свој савез. Нека нама омладинца-ке који није члан Народноослободилачког омладинског савеза. Омладино, твоја лозинка нека буде: Све за фронт.

Упис ће вршити за срез Драгачевски Раденко Броћић.¹³²

Истоветан је и сачувани праглас за срез таковски, где је упис вршио Владимир Миша Лазих.

Већ 27. октобра основан је и Окружни одбор СНОС-а. У сачуваном програму пише да ће тога дана бити организован митинг, на коме ће бити поднесен реферат о циљу СНОС-а, одржани поздравни говори, извршен избор Окружног одбора и упућени поздравни омладини СССР-а и Енглеске, као и борцима на фронту. Следи део који има сва обележја прогласа:

„Другови омладинци и омладинке,

Дошао је час када сви млади треба да ујединимо све своје снаге у ослободилачкој борби нашег народа.

Покажимо да је сва српска омладина јединствена и сложна када је у питању слобода и борба против мрског окупатора.

Јединство српске омладине биће залога и гаранција победе читавог народа у борби за слободу.

Омладина нашег краја увек је била у првим борбеним редовима, и то је доказала крвљу наших палих најбољих другова.

Зби своје младе слободарске редове, омладино чачанског краја.

Похитај колико год те има на велики оснивачки МИТИНГ Српског Народно-ослободилачког омладинског савеза...³³

Када су, првих дана новембра, четници своје оружје уперили према партизанима, овај савез штампао је посебан проглас, у коме се каже:

„ОМЛАДИНО НАШЕГ КРАЈА!

Ових дана основали смо наш српски народно-ослободилачки омладински савез, у циљу борбеног јединства нас младих, и на митингу се заветовали Српском народу да ће наша слога бити велика гаранција његове победе.

ОМЛАДИНО ПОЈАВИЛИ СУ СЕ ИЗДАЈНИЦИ КОЈИ ХОЋЕ ДА РАЗБИЈУ ТО ЈЕДИНСТВО, КОЈИ ХОЋЕ БРАТОУБИЛАЧКУ БОРБУ НАШЕГ НАРОДА.

Дража Михаиловић пошао је путем Косте Пећанца. Пуковник Михаиловић, наредио је да се главне снаге војно четничких одреда, повуку са положаја испред Краљева у циљу сузбијања партизана. Пре 3 дана Дразини људи у Пожези ухватили су и убили Милана Благојевића команданта I Шумадинског партизанског одреда.

Исти ти људи напали су Ужице. То су све докуметни који говоре о издаји Дразиној.

СРПСКА ОМЛАДИНО НА ИЗДАЈУ ОДГОВОРИ ЈОШ ЧВРШЋИМ ЈЕДИНСТВОМ, ЈОШ ЖЕШЋОМ БОРБОМ ПРОТИВ ОКУПАТОРА И СВИХ ЊЕГОВИХ БЕДНИХ СЛУГУ.

ЖИВЕЛО ЈЕДИНСТВО СРПСКЕ ОМЛАДИНЕ!

НАПРЕД, У НЕМИЛОСРДНУ БОРБУ ПРОТИВ ОКУПАТОРА И СВИХ НАРОДНИХ ИЗДАЈИЦА!

**СРПСКИ НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКИ ОМЛАДИНСКИ САВЕЗ
за Округ чачански³⁴**

Омладина чачанског краја се, тако, придружила осуди четничке издаје, коју су изrekli сви родољуби и антифашисти овог дела Србије. Она је, под заставом Партије, збијала своје редове. Организовала је и посебне радне бригаде и чете (Доња Горевница, Чачак). У граду, омладина се ангажовала на рашишћавању рушевина, прављењу звезда петокрака, пуњењу флаша експлозивом и бензином — за борбу против тенкова и организовањем културних приредби. Сачуван је позив на једну такву приредбу:

„СРБИ И СРПКИЊЕ,

ОМЛАДИНО СЕЛА ЈЕЗДИНЕ, ЛОЗНИЦЕ, ПРИДВОРИЦЕ И ОКОЛНИХ СЕЛА!

Позивате се да у што већем броју дођете на

ВЕЛИКУ КУЛТУРНУ ПРИРЕДБУ

коју ће родољубива омладина Чачка приредити за своју браћу и сестре на селу, У ЈЕЗДИНСКОЈ ШКОЛИ У НЕДЕЉУ 23 НОВЕМБРА 1941 ГОД., У 1 сат после подне,

УСТАНИЧКИ ПРОГЛАСИ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ТОКОМ 1941. ГОДИНЕ

после великог народног збора који се исти дан одржава код Јездинске општине.

ОСВОЈИМО КУЛТУРУ ЗА НАШЕ СЕЛО!
СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОВОДА НАРОДУ!

ЧАЧАНСКА ОМЛАДИНА⁸⁵

Култури је, заиста, поклањана посебна пажња. У Чачку је радила Народна библиотека, организован је фестивал народних песама и игара. У Чачку је прослављена и 24. годишњица октобарске социјалистичке револуције. Одређени културни програми припремани су и за борце у јединицама.

Свој револуционарни занос омладина је потврђивала непрекидно — и на фронту, и у позадини.

ПРОГЛАСИ НЕМЦИМА

Мада их је, извесно, било више, сачуван је само један проглас упућен немачким војницима. Он је око 20. октобра, на немачком језику, одштампан у Чачку и преко веза упућиван немачким војницима у опседнутом Краљеву. Претпоставља се да је текст написао Ратко Митровић, комесар Чачанског НОП одреда, а на немачки га је превео учитељ Мирко Лешник, изгнаник из Словеније, који је живео у Негришорима. Летак је штампан на хартији црвене боје, мањег формата. Преведен, овај јединствен документ гласи:

„ХИТЛЕРОВЕ СЛУГЕ!

Судбина Краљева је запечаћена.

Сви ћете бити ратни заробљеници, као и ваши другови из Милановца, Крупња, Лознице, Крушевца, Ниша и многих других гарнизона.

Грозна дела која сте у Краљеву и његовој околини извршили, не допуштају нам да вас узмемо у заштиту од народне освете.

Једини спас је да се добровољно предате трупима које су Краљево блокирале.

Учините то одмах, јер ће иначе бити доцкан.

Ваши стари, жене и деца, већ вас годинама ишчекују.

Желите ли да их опет видите, или хоћете да заувек своја тела оставите у српској земљи?

Добро промислите и пазите да не буде доцкан.

Ко се преда пре нашег напада неће му се догодити ништа и долази под нашу заштиту.

КОМАНДАНТ ОПСАДЕ⁸⁶

Краљево није пало у партизанске руке, јер је немачки гарнизон у њему био веома јак. Уз то, опсаду овог града напустили су четници и кренули у окршаје против партизана. Ово је проузроковало и повлачење делова Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“ са Краљева — да би одбранили Чачак, који је нападнут 7.

ноембра. И у том окршају четници су доживели страховит пораз. Претходно, поражени су и у борбама око Ужица и на Пожеги, у којима је учествовао и Драгачевски батаљон Чачанског НОП одреда. Слично је било и у таковском крају, и у Драгачеву.

ПОКУШАЈИ ДА СЕ СПРЕЧИ БРАТОУБИЛАЧКА БОРБА

У јеку најсудбоноснијих јуриша на Краљево, четници су напустили положај.

Они су, потом, кренули да униште, по замисли своје Врховне команде, партизански покрет. У духу општих директива, окружно партијско руководство и штаб Чачанског НОП одреда, настојали су да се спречи братоубилачка борба. О тим покушајима говори низ докумената, међу којима су и прогласи. Карактеристичан је овај потписан од стране штаба Чачанског НОП одреда:

„ПАРТИЗАНИ И ЧЕТНИЦИ!

СРПСКИ НАРОДЕ!

Пета колона васкрснула је поново. Поред свога трагичног искуства које је наш народ стекао, ипак су издајници успели да се ставе на чело једног дела народа, на чело војно-четничких одреда. Ми смо непрестано указивали на петоколонашки рад многих водећих четничких личности. А данас је та издаја и достигла свој врхунац у наређењу самог Команданта четничких одреда Драже Михаиловића, да се у циљу борбе против партизанских одреда повуку све трупе четника од Краљева. Издајници покушавају још једном исконати раку слободи и опстанку Српског народа. Крв невине деце, жена и људи, пада потпуно на вође четника. Ми смо учинили све да до тога не дође. Агенти немачки, Дража Михајловић, п. пуковник Павловић, Драгица Васић притекли су у последњем часу Хитлеру, Недићу, и Љотићу у помоћ.

Ч Е Т Н И Ц И!

Напустите своје издајничке вође, прилазите нашим борбеним одредима. Треbate петоколонаше, спречите брато-убилачки рат. Крените с нама у борбу против окупатора и његових слугу.

П А Р Т И З А Н И!

Држите пушку чврсто у руци! Од вашег чврстог држања и немилосрдне борбе против издајника зависи судбина и опстанак нашег народа!

**СМРТ ОКУПАТОРИМА!
НАПРЕД У БОРБУ!
СМРВИМО ИЗДАЈНИКЕ!**

3 новембра 1941 год.
Чачак

**ШТАБ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ
ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА
„Др. ДРАГИЦА МИШОВИЋ“
ЗА ОКРУГ ЧАЧАНСКИ”³⁷**

Четници су, управо, истог дана, увече, напустили краљевачки фронт и јурили ка Чачку. Партизанска Команда места припремала је одбрану града. У циљу спречавања братоубилачке борбе, партизани су још једном покушали да избегну сукоб с четницима. Организована је, 6. новембра, велика поворка жена, деце и старца, којој је говорио командант места Миленко Никшић објашњавајући издајничко држање четничког руководства. Након тога, поворка је, носећи транспаренте са написом „Ми мајке, жене и сестре тражимо обуставу братоубилачке борбе“ и узвикујући пароле „Хоћемо споразум и сарадњу“, отишла према касарни, у којој су се налазили четници. У поворци је било између 1.000 и 1.500 учесника. Код артиљеријске касарне појавили су се четници, који нису прихватили преговоре и апеле грађана, већ су на манифестанте отворили ватру и ранили једну жену.⁹⁸

Истог дана четнички штаб издао је заповест за напад на Чачак.

Сутрадан су партизани још једном покушали да се постигне споразум и спречи братоубилачки рат. Опет безуспешно, јер су четници имали јасан циљ — да униште партизане и комунисте. Тада је штаб Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“ објавио проглас, у коме се каже:

„СРПСКИ НАРОДЕ!

Рад пете колоне која је добила нове снаге приласком четничких вођа на челу са Дражом Михаиловићем издајником Српскога народа, Љотићу, Недићу, и Пећанцу поново је загрозило слободу Српскога народа.

Претварјући се неколико месеци као борци за народно ослобођење Дража Михаиловић и остали олош око њега надали су се да ће окупити један део народа око себе, да би у одлучном часу притекли Хитлеру у помоћ и заболели нож у леђа ослободилачкој борби народа.

Оваквим радом Дража Михаиловић успео је да око себе окупи и заведе један део поштених официра и подофицира, да баца прашину у очи великом делу нашега народа.

Ових дана када је Хитлеровим разбојничким трупима у Србији претио слом Дража Михаиловић се је појавио у правој својој улози Недића бр. 2, подмуклог и утолико опаснијег издајника и агента немачких фашиста.

СРБИ, УПИСАНИ У ЧЕТНИКЕ!

Ваше вође су издале ствар за коју сте пошли у борбу, узели пушку и лили крв. Ваше вође су отвориле пут немачким паликућама и крвожедним убицама. Они хоће помоћу њих да доведу поново окупаторе у наша села и градове, који ће убијати вашу децу и вас, палити ваше домове, уништавати наш народ. Да ли сте ви узели пушку и оставили своју кућу да опседате Чачак или Краљево, да тучете Немце или Србе? Да ли топови које ми имамо треба да бомбардују ваша села или ваше куће као што су чинили издајнички разбојници који вас воде.

Наши су партизани снажним налетом поново узели те топове и то ће бити сигурна генерација да ће бити употребљени против непријатеља и његових слугу.

Ми се обраћамо вама поштеним и родољубивим Србима који сте пошли у четнике да би се борили за слободу нашега народа и позивамо вас да напустите своје издајничке вође и да заједно са партизанским одредима наставите борбу против окупатора, против издајника Љотића, Недића, Пећанца и Драже Михаиловића, тих нових и горих Бранковића какве није запамтила историја. Не дозволите срамним издајцима да вас искористе као помоћ Хитлеру, згазите те продане душе. Напред у заједничку борбу!

СРПСКИ НАРОДЕ!

Доста си пута био преварен и бачен у ропство, јер си имао поверења у људе који су ти о глави радили, који су те издавали и у ланце бацали. У овим отсутним часовима када се води борба на живот и смрт са најгорим непријатељем народа, са немачким целатима, у часовима када се ради о твојој судбини и будућности, не дозволи да те опет преваре издајници над издајницима као што су те издали 6. априла.

Грађани Чачка су се могли јуче уверити за кога се боре ти крвави бандити, који су пуцали на хиљаде жена и деце који су хтели да спрече братоубилачку борбу. Господа издајници наредили су да се пуца не на Немце, не на насружане људе, већ на мајке, жене, сестре и децу, који су пошли заједно без обзира да ли су њихови синови и браћа у партизанским или четничким редовима.

СРПСКИ РОДОЉУБИ!

Не дајте никакве помоћи тим проданим душама које су жедне Српске крви. Говите их и требите из својих редова! Имајте на уму да смо увек страдали због издајника. Стварајте чврсто јединство, ступајте у наше Народно-ослободилачке одреде без обзира где сте до сада били. Сваком поштеном родољубу ту је место, јер нема данас друге војске која хоће борбу са непријатељем — немачким окупаторима. Само и једино тако, ако се чврсто слијемо у херојске Народно-ослободилачке одреде победићемо непријатеља, извојевати слободу, уништити гнусне издајнике.

ДРУГОВИ ПАРТИЗАНИ!

Ви сте славом и поштовањем овенчали име наших одреда. Бити партизан је највећа част — то значи бити предан и храбар борац против фашиста и његових слугу, то значи бити најбољи заштитник интереса народа.

Данас на вас, херојске синове народа пада још већа и часнија задаћа: наши су одреди једини око којих се данас окупљају сви поштени родољуби наше земље. Ви морате данас бити стожер око кога ће се окупити све што је поштено и што жели да се бори за слободу. Ви ћете примером свога херојства, дисциплином и пожртвовањем створити још хиљаде и хиљаде нових достојних бораца партизанских одреда.

ЖИВЕЛО ЈЕДИНСТВО СРПСКОГ НАРОДА У БОРБИ ПРОТИВ ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ СЛУГУ!

ДОЛЕ ГНУСНИ БРАНКОВИЋИ: ДРАЖА МИХАИЛОВИЋ, ЉОТИЋ, НЕДИЋ И ПЕЋАНАЦ!

ЖИВЕЛИ ХЕРОЈСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕДИ!

ЖИВЕЛА ПОБЕДА И СЛОВОДА СРПСКОГ НАРОДА!

7 новембра 1941 године

Чачак

ШТАБ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА

"Др. ДРАГИША МИШОВИЋ"

ЗА ОКРУГ ЧАЧАНСКИ"⁸⁹

Четници су прихватили на себе срам издаје. Убијали су партизанске рањенике по болницама, нападали градове и села, али су трпели пораз за поразом.

После пораза четника на Чачку и у Гучи, штаб Чачанског НОП одреда упутио је апел грађанима и омладини да ступају у партизанске јединице. Апел је имао одјека, па су образоване нове партизанске чете. Формиране су и неке друге војне јединице, па је Одред још више нарастао.

Напредне жене Чачка издале су 12. новембра проглас, у коме су осудиле четничку издају:

**„МАЈКЕ, ЖЕНЕ И СЕСТРЕ
СВЕ РОДОЉУБИВЕ СРПКИЊЕ ГРАДА И СЕЛА!**

Обраћамо се вама које сте послале своје најмилије у борбу против крвавог окупатора и које стојите данас збуњене пред овим што се догађа. Ви се питате зашто отац пуца у сина, брат у брата. Зашто се пролива братска крв, а кад је окупатор још у земљи скоро пред вратима.

Они који су издали нашу земљу 6. априла, они који никада нису желели добро народу увукли су се у редове четника користећи национално осећање и поштене традиције четника. Наметнули су се за вође пошвеним српским родољубима, четницима, не да их воде у борбу против окупатора већ у намери да омету борбу за слободу. И они су ти који су завели ваше синове и браћу да убијају једни друге. Они су ти који су у најотсутнијем часу повукли своје снаге са фронта и отворили пут непријатељу. Њихове чете су опселе Чачак и претиле да сваког тренутка пролију братску крв.

МАЈКЕ!

Сећате ли се како су вас и вашу децу дочекали пред касарном, када сте сврстане у хиљадите редове са српском заставом на челу, тражиле од њих да обуставе братоубилачку борбу.

На ваше жеље и захтеве одговорили су плотунима. На вас, на вашу децу, коју сте носили на рукама, пуцали су. Нису их такле ваше сузе, ни крици из срца ишчупани.

Смејали су вам се и претили они који су завели ваше синове.

МАЈКЕ, ви које још нисте могле заборавити страхоте прошлога рата, ви којима је крвави непријатељ убио сина, мужа, брата, оставио вас без крова, да ли данас можете гледати мирно на све ово? Не можете и не дозволите да фашистички злочинци сеју семе раздора међу ваџом децом. ЗАУСТАВИ РУКУ СИНА која се окренула против народа и његове слободе.

РОДОЉУБИВЕ СРПКИЊЕ!

ПРЕЗРИТЕ нове Бранковиће са Равне горе и збијте се као једна у чврст и јединствен фронт слободе нашег народа.

Окупимо се око наших Народно-ослободилачких одреда, који нас бране и штите од подивљалих хитлеровских хорди.

Пружимо сву помоћ онима који се боре за нашу слободу, бољи живот нас и наше деце у новој слободној Србији!

Живела јединствена народноослободилачка борба!

Све снаге на окуп против фашистичких окупатора — за слободу и лепшу будућност народа! Све за фронт!

12 новембар 1941 године
ЖЕНЕ ЧАЧКА¹⁴⁸

Народнофронтовско деловање КПЈ у чачанском крају још из година које су претходиле другом светском рату и даље се осећало, пренесено и на припаднике грађанских странака. Ово се видело и 16. новембра када је у сали Соколског дома у Чачку одржан шири састанак представника Народне радикалне, Демократске и Земљорадничке странке и Комунистичке партије. Састанку је присуствовало око 30 људи. Њиме је руководио члан Врховног штаба НОПОЈ Иво Лола Рибар. Постигнут је опоразум да све партије уложе посебне напоре у борби против окупатора и да се заједнички изгради народна власт на ослобођеној територији.⁴¹ Заказан је и велики народни збор за 18. новембар, који је најављен посебним штампаним плакатом — прогласом:

„СРБИ ЧАЧАНСКОГ ОКРУГА!

У светој борби коју данас води наш народ за ослобођење од мрског туђинског ропства јединство свих родољубивих снага претставља битни залог победе наше праведне ствари. Због тога су и напори свих честитих Срба били стално управљени ка остварењу и учвршћењу наших редова.

Последњих дана дошло је, нажалост, до појава које угрожавају ово јединство и тиме доводе у питање успех наше борбе и опстанак нашег народа.

Својим подземним радом непријатељ покушава да посеје неслогу и да један део Срба заведе и поведе у борбу против другог дела.

Овом покушају непријатеља мора се стати на пут.

Јединство српског народа мора бити чврсто, истинско и искрено, јер је и крвљу запечаћено у борби против окупатора. Сви они који устају против тог јединства самим тим стављају себе изван наших редова. Ово је општи осећај сваког нашег грађанина, те следеући том осећају а изражавајући вољу народа, све наше партије у нашем крају: Народна радикална, Демократска, Земљорадничка и Комунистичка; споразумеле су се за јединствену борбу против угњетача нашег народа и његових слугу — домаћих изрода и издајца.

Читав народ мора јединствено устати у ослободилачкој борби против непријатеља. У нашем ослобођеном округу, народ треба сам на бази пуне слободе и демократије да створи своје органе власти **НАРОДНО — ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ОДБОРЕ**, којим би се у најпунијем јединству загарантовао успех борбе против непријатеља, да би се организовала народна власт, судство, слободна трговина и помогла народна привреда.

САОПШТАВАЈУЋИ ОВО НАРОДУ НАШЕГ КРАЈА, ПОЗИВАМО СВЕ РОДОЉУБЕ И ПРИПАДНИКЕ НАРОДНИХ СТРАНАКА НА

**ВЕЛИКИ
НАРОДНИ**

ЗБОР

КОЈИ ЋЕ СЕ ОДРЖАТИ КОД СОКОЛСКОГ ДОМА У УТОРАК 18 НОВЕМБРА У 4 ЧАСА ПО ПОДНЕ.

СРБИ РОДОЉУБИ, НА ОКУП!

Живело јединство и слога народа у борби за ослобођење!

Живели наши моћни савезници РУСИ, ЕНГЛЕЗИ И АМЕРИКАНЦИ!

Чачак, 16 новембар 1941 год.

**НАРОДНА РАДИКАЛНА СТРАНКА
ДЕМОКРАТСКА СТРАНКА
ЗЕМЉОРАДНИЧКА СТРАНКА
КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА.”⁴²**

Пре збора, одржан је састанак између представника Врховног штаба НОПОЈ и представника четника Драже Михаиловића у „циљу превазилажења неспоразума и сукоба између четника и партизана“. Александар Ранковић, члан Врховног штаба НОПОЈ, изнео је предлог за споразум, али представници четника нису имали овлашћење да га потпишу. И тако су показивали своје право лице.^{42a}

Поподне, 18. новембра, организован је велики народни збор код Соколског дома. „Борба“ је 20. новембра писала: „Од свог ослобођења наш град није имао веће и лепше манифестације него што је био... величанствени народни збор. Није било Чачанина који се није прикључио огромној поворци — тој великој живој снази — која је у постигнутом јединству свих народних партија, манифестованом на овом збору, видела највећу залог одлучне борбе против окупатора и залог сигурне победе“.^{42b} Говорили су представници странака сазивача, а од комуниста Раде Минић. Након тога усвојен је јединствен документ:

„Народне странке — Народна радикална, Демократска, Земљорадничка и Комунистичка, преко својих претставника у нашем крају, извршујући овлашћење народа са великог збора у Чачку од 18 новембра 1941 године упућују следећи

А П Е Л

НАРОДУ ОКРУГА ЧАЧАНСКОГ И ШТАБОВИМА НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИХ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА И ЧЕТНИКА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ

Нечувена варварства зверског непријатеља и његових слугу нагнала су Српски народ на оружани устанак. Схватајући значај Устанка окупатор жели да поправи свој тешки положај: покушава да унесе раздор и крвополиће у народ, да би извршио лакше подјармљивање и истребљење нашег народа.

Последњи покушај да се изазове братоубилачки рат благодарећи високој свести нашег народа, спречен је и једнодушно осуђен као покушај најстрашнијег злочина. Злочина упереног не само против животног опстанка Српског народа, већ и против свете ствари за коју се залажу наши велики савезници — Совјетска Русија, Енглеска и Америка. Зато је овај злочин утолико тежи. Права истина о проузроковачима покушаја овог злочинства изаћиће на видело и сигурно је да ће их снаћи одмазда Народног суда.

Народ тражи потпуно јединство свих борбених патриотских снага: То је мисао која прожима сваког поштеносног родољуба.

Народ тражи уједињење народних устаничких војска, југословенских четника и партизана: То је потреба која се као судбоносно нужна намеће у борби против окупатора.

Народ је свестан војничког и историског значаја устанка. Свестан је своје одговорности пред собом и пред Савезницима; пред историјом својом и пред историјом човечанства. Овога треба да будемо свесни и сви.

НАРОД ХОЋЕ САМ ДА ОДЛУЧУЈЕ СВОЈОМ СУДБИНОМ И ДА СЕ ЊЕГОВЕ ЖЕЉЕ ИЗВРШУЈУ.

Стога претставници народних странака, стојећи на принципу народног суверенитета, верно тумачећи осећаје народа, упућују овај апел својим припадницима и свима родољубивим Србима Округа чачанског.

ЗАХТЕВАЈУ:

1) Да се уједине све борбене патриотске снаге у општем устанку против окупатора. Ово јединство мора да буде чврсто, истинско и искрено, јер је и крвљу печачено у борби против окупатора;

2) Да штабови устаничких снага одмах окрену све своје одреде према непријатељу, и, на бази заједничке борбе и искрене сарадње, поставе темеље за изградњу праве народне војске, јединствене, ослободилачке и слободарске;

3) Да се на бази пуке слободе и демократије организује привремена народна власт (Народно-ослободилачки одбори) у општини, округу и на ослобођеној целокупној територији, успостави Суд, омогући слободна трговина и по-могне народна привреда.

**ЖИВЕЛА СЛОГА СРПСКОГ НАРОДА!
ЖИВЕЛИ НАШИ ВЕЛИКИ САВЕЗНИЦИ!**

18 новембра 1941 год.
Чачак

Народна Радикална странка
Демократска странка
Земљорадничка странка
Комунистичка партија⁴⁵

И поред такве тежње народа, четници су другачије наступали. Ово се видело и на примеру њиховог напада, 19. новембра, на Гучу, коју нису освојили, али су заробили, поред неколико партизанских бораца, и Милана Бату Јанковића, инструктора ОК КПЈ за Чачак, и Рада Прелића, команданта партизанске Команде места. Након неколико дана, после зверских мучења, у „Штабу сложне браће“ на Венцу код Ивањице, обојица су заклани. Главнину снага у овој четничкој групацији чинио је Јеличко — моравички одред под командом самозваног војводе Милоја Мојсиловића.⁴⁴

Главнина снага Драже Михаиловића, опкољена са свих страна на Равној Гори, нашла се управо тада у безизлазној ситуацији. Михаиловић је хитно тражио обуставу непријатељстава и почетак преговора. Руковођен интересима борбе против окупатора и тежњом да у њу ступе сви прави родољуби, Врховни штаб НОПОЈ и друг Тито прихватили су предлог. На тој основи потписан је, 20. новембра, у Чачку, и посебан споразум. Његова суштина била је у томе да се обуставе непријатељства и све снаге упуте у борбу против окупатора и народних издајника, да на слободу буду пуштени сви заробљеници и образује заједничка комисија која ће утврдити узроке сукоба, кривце и злочиначка дела. Договорено је и да се образује мешовити ратни суд, уз низ других обавеза.⁴⁵

Партизанима је одмах било јасно да је и пристанак на овакав споразум — уствари нови маневар четничког руководства. Због тога су настојали да стварно буду утврђени злочини четника. Ово се види и из једног карактеристичног документа:

„П О З И В

Позивају се сви партизани, партизанске јединице као и сви сељаци и грађани који су од стране четника били изложени мучењу, насиљу, пребијању, прогањању, пљачки и т. д. у току задњих месец дана, да податке о томе доставе у року од 2 дана. Партизани својим претпостављеним а остали Командама Места и Народно — Ослободилачким Одборима. Командири чета, Команде места и Народно — Ослободилачки Одбори ће прикупљени материјал најжитније доставити овоме штабу.

НЕКА СВАКИ ОВО СВЕСНО ИЗВРШИ У СВОМ СОПСТВЕНОМ ИНТЕРЕСУ.

Чачак, 24 новембра 1941 год.

ШТАБ НАРОДНО — ОСЛОБОДИЛАЧКОГ
ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА
„Др. ДРАГИШЕ МИШОВИЋА“⁴⁶

Али, извештаји нису стигли — уследила је снажна немачко-љотићевско-четничка офанзива на слободну територију у западној Србији и Шумадији.

ЦИРКУЛАРИ ОК КПЈ

Аутентична жива реч била је током читавог устаничког периода 1941. године незамењива у комуницирању између чланова Окружног комитета КПЈ за Чачак и среских партијских руководстава. Чланови партијских и скојевских руководстава били су непрекидно на терену, међу борцима, одборницима и грађанима.

За преношење важнијих партијских порука коришћени су телефони, али много више — курири, бирани из редова младих скојеваца. Не ретко, ове поруке биле су шифроване — да би се, за сваку евентуалност, обезбедила тајност. Курири су коришћени и за разношење циркуларних писама Окружног комитета КПЈ до среских партијских руководстава, до појединих партијских јединица и батаљонских комитета КПЈ у Чачанском НОП одреду. У њима је указивано, уз преношење директива, на најважније задатке, на закључке које треба спровести.

Извесно је да је написано више циркуларних писама Окружног комитета КПЈ за Чачак. Али, колико је познато, сачувано је само једно, упућено среским руководствомима и сеоским партијским јединицама у време припрема за одржавање Окружне партијске конференције. Откуцано је на писаћој машини, са више словних и стилско — језичких грешака, што упућује и на могућност да га је писало лице које није родом из Чачка. Или је грешке починио онај ко је циркулар преписивао. Ако би се бавили претпоставкама, једна, можда, није без основа. Она, наиме, даје могућност да је циркулар писао Франц

Соломон, рударски радник из Трбовља, члан ЦК КПЈ, изабран на Петој земаљској конференцији. Или је то неко други?

Писмо гласи:

„ЦИРКУЛАРНО ПИСМО ОКРУЖНОГ КОМИТЕТА КОМУН. ПАРТ. ЈУГОСЛАВИЈЕ СВИМ СРЕСКИМ РУКОВОДСТВИМА И ЧЛАНОВИМА СЕОСКИХ ПАРТИЈСКИХ ЈЕДИНИЦА ПОВОДОМ ПРИПРЕМА ЗА САЗИВ ОКРУЖНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ.

Д Р А Г И Д Р У Г О В И,

Развитак Народно — ослободилачког устанка и активно учешће сељачких маса намеће пред нас велике нове задаће које имају врло велики значај за даљње ширење устанка и успешно настављање борбе против окупатора и његових домаћих слугу агената.

Због свега тога намеће се потреба сазива Окружне конференције на којој ће се претресати досадашњи рад, пропусте и грешке и на основу новонастале ситуације и нових услова поставиће се и нове задаће.

У вези о томе Окружни комитет ставља у дужност свакој јединици да изврши свестрану припрему за ову конференцију.

У том смислу треба одмах учинити следеће:

1) Сва среска руководства као и сеоске партијске јединице и повереништва морају одржати ванредне састанке на којима ће се претресати сав досадашњи рад и то:

а) Партијски и политички утицај на селу.

б) Шта се предузимало да се тај утицај организационо оформи и стиме организационо ојачају партијске јединице и партизанске чете.

в) На који начин и у којим размерама се радило на масовној политичкој агитацији и пропаганди на селу и какве сте резултате постигли, у чему су биле тешкоће.

г) Каквих размера је био рад на селу агената Драже Михаиловића, колики је њихов утицај и шта сте предузимали да се тај утицај сузбије и да се Дража и његови агенти прикажу сеоским масама као издајници Српског народа и на тај начин изолујете поштене Српске родољубе од овога подлог агента окупатора.

д) Рад партијских јединица у Народно-ослободилачком одбору и националном фонду.

ђ) Рад по линији омладине и жена.

е) Сарадња сеоских партијских јединица с партијским јединицама..... и помоћ истим.

После спроведене дискусије по свим овим питањима поставите и задаћу за будући рад које ће ваш делегат изнети на конференцији.

Сватите, другови, хитност и важност овога задатка од цењивог је значаја за даљи развој наше борбе, за даље јачање политичког и партијског утицаја као и за правилно и успешно руковођење маса у борби против окупатора и њихових домаћих слугу и плаћеника.

СМРТ ФАШИЗМУ! — СЛОВОДА НАРОДУ!

12 новембра 1941 год
Ч А Ч А К

ОКРУЖНИ КОМИТЕТ
КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ⁴⁷

Окружна партијска конференција одржана је 23. новембра у Чачку у присуству Ива Лоле Рибара, Спасеније Бабовић и Светислава Стефановића, представника виших партијских руководства, и

Чачанина Милана Радосављевића Абаза, организационог секретара ЦК СКОЈ-а. Извршена је анализа развоја устанка и Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“. Размотрена је војно-политичка ситуација, са посебним освртом на однос према четницима Драже Михаиловића. Оцењено је функционисање народне власти и органа безбедности. Изабран је и нови ОК КПЈ: Радослав Раде Минић, Франц Соломон, Момчило Вилимановић, Јелена Ђетковић, Милица Вучетић Трепуша, Милорад Станишић, Лазар Лазић, Александар Савић, Миодраг Савић, Милић Лукић, Божидар Томић и Ратко Шибинац.

Није сачуван посебан проглас који је, евентуално, усвојен на Окружној партијској конференцији, или је објављен после ње.

ПРОГЛАСИ и „ОБАВЕШТЕЊА“ ДРУШТВА СРПСКИХ ПИСАЦА И УМЕТНИКА АНТИФАШИСТА

На Руднику је 14. августа умножен проглас Друштва српских писаца и уметника антифашиста. У њему писци и уметници позивају све родољубе да се дигну на општи устанак, јер — како кажу — „дошло (је) време када човек треба сам себи да даје право, а не да га тражи“. То је, нема сумње, јединствен проглас — летак ствараца који су у то доба били антифашистички оријентисани. Писан је ћирилицом.

Проглас гласи:

„С Р П С К О М Н А Р О Д У

Ми, чије песме уче твоја деца, чије књиге, слике и скулптуре красе твој дом, ми знамо, поробљени и обешчашћени српски народе, да данас немамо да бирамо и да нас ништа неби оправдало ако из ове наше кржаве данашњице не бисмо извукли стварне закључке. Полазећи баш од најконкретнијих захтева, закључујемо да је свако апстрактно, дакле, појединачно решење проблема наше данашњице немогуће. И зато удружени обраћамо се теби удруженом. Јер нама је више него јасна потреба узајамног помагања и обавештавања, јуче као и данас, данас као и сутра. Ми не верујемо ни у делимичне ни у изоловане системе, нити верујемо у могућност човекове резигнације пред успехом или чак неуспехом једне неодложне борбе, у његову капитулацији пре или после. Верујемо једино да је дошло време када човек треба сам себи да даје право, а не да га тражи.

Узми то право и бићеш слободан, српски народе!

Борбу која нам је наметнута још пре пуних десет година, ми писци и уметници твоји прихватили смо часно и одлучно, у име културе и цивилизације. Обавештавајући те да се иза бесмислене речи „фашизам“ крије планска припрема за нови покољ међу народима, ми смо неуморно радили против рата који су нам припремали Хитлер и Мусолини. Протестовали смо против тусног напада на независност и слободу Етиопије, одрицали смо право римским и берлинским фашистима да говоре у име културе коју уништавају у Италији и Немачкој. Протестовали смо противу фашистичке „дивилзације“ коју су могли да пребаце преко својих граница једино тенковима, авионима и

отровним гасовима. Одрicali право Матеотијевим убицама и липарским тамничарима да мале народе Чехе, Пољаке и друге третирају варварима. И знали смо да једино моћ свеопштег народног протеста и устанка може да спречи ширење фашистичке заразе безобзирних убистава, злостављања и пљачке.

Срби! Побеђени у рату, ми нисмо нити ћемо икада бити покорени. Све-сни тога, ми и данас настављамо нашу само тренутно прекинуту борбу. Под другим околностима али са још већом жестином. Изгнани из својих домова, из библиотека, листова и галерија, ми смо се прикључили теби, пошли смо заједно с тобом у шуме, двоструко наоружани: пером и пушком, кичицом и бомбом. Да ли смо онда ми, твоји писци и уметници, друмски разбојници и пљачкаши, да ли смо можда ми одбегли робијаша, да ли смо сви ми комунисти? Да ли су комунисти твоји четници и официри, да ли су комунисти они милиони твојих синова који се нису запрегли у мртвачке и карневалске таљиге издајица народних — Љотића и Аћимовића, таљиге око којих скакућу ливреисане марионете и интелектуалне пудлице — разни Васиљевићи, Милојевићи, Младеновићи, Јовановићи, Световски, Прокићи, Поповићи, и како се све још не зову ти Хитлерови јатаци који узалудно настоје да те заглуше и растроје својом лакејском музиком, како не би опазио да је та лажно триумфална и накинђурена поворка само потреб једног балсамованог и..... до-ба? И да ли су комунисти заиста такви злочинци каквим их приказује Хитле-рово „Ново време“ и Љотићева „Обнова“? Заиста не. Не, јер нису злочинци они који су једини неокрњено остали уза свој народ и јер није злочин према свом народу уништити све оно што директно служи непријатељу тог народа, није злочин уништити гориво које служи Хитлеровим бомбардерима и тенко-вима, није злочин уништити оружје којим ће Хитлер пуцати у твоје и у груди твоје браће и твојих синова.

Најновији апел упућен теби, српски народе, тобоже противу комунисти-чких саботажа и злочина — схвати онако како једино и може да се схвати: схвати га као последњи трзај једне смртно рањене звери. Јер, питамо те ми, ко су потписници тог апела? Они исти којима су Хитлерови комесари дали ухљебије, они исти који су обавештавали свог послодавца Хитлера о кретањима наших трупа, они исти који су издавали непријатељу све оно што је мог-ло да буде препрека његовим злочинима. Али има међу нама и других. Између осталих, на пример, и професор Ђаја, онај исти Ђаја противу кога је још јуче јавно грмела наша фашистичка гамад као противу масона. Откуда то? Како објаснити да се нацисти одједном удружују са свима које су још јуче означавали својим највећим непријатељима, са онима који су по Хитлеровом тврђењу једини виновници данашње светске трагедије, са „јудеомасонима“? Одговор је лак: притешњен проценом стварности, систематски разбијан на Ис-точном фронту, Хитлер, тај расни чистунац Хитлер, данас је приморан да зове помоћ ето чак и „јудеомасона“. Заиста весео крај једне жалостне и кржаве авантуре! А други, питаћеш. Други су просто морали да потпишу ту мистифи-кацију, од које ти, српски народе, усвоји у нешто одређенијој форми само три последња става:

Куцнуо је последњи час да се пренемо и устанемо у одбрану свог оп-станка.

Дужност је сваког правог српског родољуба да свима силама настане да се онемогуће паклене намере фашистичких злочинаца за уништење наше зе-мље и нашег народа. И зато те позивамо ми, твоји писци и уметници, да одлу-чно, у свакој прилици и свим средствима, помогнеш наше устанике у њиховој витешкој борби противу фашистичких главореза и злотвора српског народа.

На Руднику, 14 августа 1941.

За Друштво српских писаца
и уметника антифашиста
Слободан Братић⁴⁸

Само, ови уметници се нису задржали искључиво на том лет-ку, који је, у име „Друштва српских писаца и уметника антифа-

шиста“ потписао Слободан Братић. Нешто касније, они ће издавати и посебан лист.

После издавања летка, Слободан Братић је, са групом својих другова, отишао у Драгачево. Појавио се, 20. августа, на збору у Вирову, на коме су говорили Богдан Капелан и Милојко Ђирјаковић. Управо, тога дана је Капелан са још неколико другова из Београда и дошао у Вировску партизанску чету. На поменутом збору дошло је до неспоразума са Братићем. У објашњењима свога ратног дневника Драгиша Мајсторовић је записао:

„Поред људи из Вирова и Церове, овом збору присуствовало је и око 10 студената из Београда, које је предводио неки Слободан Братић. Сви су они после завршеног збора изразили жељу да ступе у нашу чету, па се између њих и другова који су дошли са Богданом Капеланом развио жив разговор. Говорено је о раду омладине на Универзитету у Београду, часописима у којима су сарађивали и чланцима које су поједини од њих написали. Док су ови разговори вођени, Слободан Братић се играо са малим пиштољем, који му је висио о камцу. У међувремену, неки од Капеланових другова нас је обавестио да су Братић и његови другови по свој прилици провокатори, па је донета одлука да се Слободан Братић разоружа. То је одмах учињено одузимањем пиштоља Братићу. Он се мало бунио и протествовао, али је, на крају, отишао, са својим друговима, да спава на штали Илије Недељковић у Вировачком пољу“.⁴⁸

Мајсторовић напомиње да су и сутрадан Братић и његови другови желели да ступе у партизане. Нису прихваћени, јер „нису имали уредну везу“.

Касније се, дакле, Братић поново сусреће на Руднику, где је објављено неколико бројева листа „Обавештења Друштва српских писаца и уметника антифашиста“. Они су се 14. септембра поново обратили народу. Отворено су говорили о намерама фашиста. Позивали су се на свој проглас од 14. септембра. У тексту који је потписан са С. Б. (Слободан Братић), поред осталог, каже се:

„Фашизам се показује све дрскије као негација свега онога што постоји под именом европске културе. Садашње националне групације банкара, фабриканата оружја и других припремају се на нову борбу за власт у Европи: за слободу пљачке колонија, за слободно искоришћавање рада. Та нова кланица коју организује фашизам тражи да и сама идеја хуманизма буде сматрана идејом која се противи битним циљевима за којима он иде. — Захваљујући потстреку француских писаца, поштени писци целог света залажу се за одбрану културе. Остаје вредан једино још хуманизам рада који иде за племенитим циљем да измени све друштвене и економске темеље данашњег света.

М. Горки, 1935

Тешко је борити се за идеале културе у земљи упрљаној чизмом Хитлерове солдатеске. Да ли је могуће расправљати истину са људима који, „кад чују реч култура, потежу за револвер“? (Гебелс). Заиста не. Пред њима, јавно, истина не сме да се изговори, а онај који то ипак учини — бива мучен, убијен. У ери Хитлерове владавине лишена је права књижевност и уметност својих најбољих снага и глава. Све што је у њој било од вредности и имена морало је да бежи далеко од својих домова, у далека планинска села, у шуме. Па ипак, постоји још увек права књижевност, свуда: и у Француској, и у Холандији, Белгији, Грчкој, Норвешкој, Данској, Чехословачкој, Пољској, и код нас у Србији, Хрватској и Словенији. Снага писане речи, она иста снага која је родила појам слободе, неопозиво је показала да је дух јачи од свих авиона, тенкова, митраљеза и парадних униформи којима обилује и немачки и италијански фашизам. Јер у ово блатно доба европске цивилизације, у доба када фашизам мисли да је уништио све своје тужиоце и борце против себе, данас се појављује нов тип антифашистичке литературе: безимени писци. И ми, под овим околностима и на овом месту безимени писци и уметници српски, ми смо осетили и одговорност и потребу да свом поробљеном народу, и опет, укажемо на право лице фашизма.

Тешко је, међутим, исказати речима сву ону опасност којој се при том послу несебичног обавештавања излаже сваки појединац. За сваки поједини редак прети дословно опасност по живот. Уопште нема сигурног места где би се могло чути куцање писаће машине, а да сваког тренутка когод не отвори врата и упита: „Шта пишете?“ Шта мислите, шта пишете, с ким се састајете — то су данас питања која лебде око свију нас. Јер та питања — то је фашизам, фашизам који је пронашао нови злочин: злочин слободне мисли. Колико је то страشان злочин, колико је за фашизам опасна свака мисао, најјаче се показало приликом доласка једног немачког књижевника на познати париски Конгрес писаца за одбрану културе (1935): сва врата и прозори били су затворени, на трибини се појавило лице са великим црним наочарима, одржало кратак говор изненађеним слушаоцима и нестало пре но што су се присутни снашли од изненађења. Тај херој који је ставио на коцку све што може да стави један човек да би присутнима саопштио да у његовој домовини, у Немачкој, још увек постоји слободна мисао и слободна књижевност — али под земљом и у концентрационим логорима, тај је човек био уједно и слика новог књижевника — борца. Његов говор је превео један познати француски књижевник: „Репрезентативни Француз“, изјавио је тада немачки књижевник — емигрант Берт Брехт, „био је тумач безименом Немцу“. Суслеле су се две снаге. . . ., додао је био закључак, они који чувају и они који се боре нашли су се.

Они који се боре и они који чувају — та мисао је у онда слободној Француској била на свом месту. Али данас, код нас и у осталим поробљеним културама, како данас одредити ко треба да буде борац за слободу и културу, а ко чувер те слободе и културе? Сви, ради нас самих је потребно да сви будемо и борци и чувари! Јер задатак свију нас мора да буде указивање на пут који води према стварној будућности. Без компромиса и патронаже. Ми хоћемо, како то каже А. Толстој, да будемо историчари, филозофи, политичари, борци — организатори живота и његови пророци. Нама не треба учитеља да нас уче животу. Ми писци и уметници, ми хоћемо да будемо духовни градитељи новог човечанства и циљ сваке наше акције је човек, његова слобода, његова срећа, човек у којему видимо неограничене могућности развоја, у којему видимо бескрајна стваралачка врела која треба ослободити. И то учинити не пружајући руке у молитви према такозваној правди, него ставити човека у човечне материјалне социјалне услове.

Само када то разумемо, разумећемо и сву озбиљност и неопходност нашег позива „Српском народу“, који је првобитно био објављен као летак. . . .“⁵⁰

Очигледно, текст је програмског карактера. У суштини, поновљено је оно што је речено у „Прогласу . . .“

У тексту „Генерали против народних слобода“ С. Б. понавља позив у борбу, и то упућен свим Југословенима, без обзира на политичка и верска уверења и опредељења. О Недићевој влади каже:

„Владају генерали земљом Србијом, владају и злочинима својим натапају српску земљу крвљу српских синова...“

Владају генерали земљом Србијом, владају и владавином својом убијају наш народ и нашу слободу...“

Владају генерали земљом Србијом, владају и владавином својом хушкају све и свакога на братоубиство, на ropство и покорност фашистичким злочинцима...“

Упућују генерали српски — срамота наша народна, посланице народу српском, његовој војсци и његовој омладини, посланице писане у главном штабу нацистичких окупатора. Патетично и лажљиво звуче Недићеве речи омладини српској да се посвети раду од којег Хитлер треба да црпи корист. „Не трујте се пићем из отровног туђег брлога“, а тај Недићев брлог, тај отровни брлог, то је, српска омладино, твоја неугасива жеђ за слободом и једнакошћу међу народима. Јер, шта хоће та наша „брлогом затрована омладино“? Слободу, ослобођење свог народа, своју срећнију будућност, Савез комунистичке омладине Југославије, омладине на коју још не могу да се односе те Недићеве речи, шта хоће та омладино? Ево шта: „Млади нараштаји, удесетостручимо нашу борбу за ослобођење на страни нашег народа... Савез комунистичке омладине Југославије који се верно бори на страни свог народа... позива вас у заједничку борбу. Данас се не ради о овом или оном облику политичког уређења, о појединачним интересима ових или оних, данас се ради о ослобођењу свих народа Југославије од туђинског јарма, о томе да протерамо окупаторе из наше земље и освојимо своју независност и слободу“.⁵¹

Иако је реч о ауторском тексту, потписаном, очигледно је да су у њему садржани многи елементи прогласа.

С. Б. аутор је и прогласа упућеног омладини, који је публикован у „Обавшетењима Друштва српских писаца и уметника антифашиста“ 1. октобра. У њему се инсистира на организовању омладине за одбрану од фашистичке идеологије. Каже се да је једини пут српске омладине — пут борбе против фашиста и домаћих издајника:

„Неки радник, видећи ме како идем на станицу, питао ме је: „Куда ћеш?“ У Париз, на конгрес писаца. „Шта ћете радити тамо?“ Бранићемо културу, одговорио сам. Он ме је гледао један тренутак као да не разуме о чему се ради, а онда је нагло дигао шаку: „Па добро, треба да је браниш“.

Холандски писац Л а с т, 1935.

Непријатељ културе има данас своје име. То је фашизам. Треба ли, стога, још једном, још сто и још хиљаду пута указати на ужасно лице фашизма, те прпреке која се као страшило и пркос диже на путу цивилизације? Нажалост, треба. Јер једнодушност у осуђивању претставља, нема сумње, силно борбено оружје, и то у истој мери и на културном, и на социјалном, и на политичком терену. Али да буде делотворна и трајна, та једнодушност треба да буде пропраћена и хладном анализом чињеница, треба да буде подржавана строгим испитивањем далеких узрока и непосредних последица које се повезују уз опстанак фашизма и уз његова манифестовања на подручју културе уопште.

Српска омладино, теби се обраћамо данас ми, писци и уметници твоји, ми који се ни овде нисмо удружили да се провеселимо и да причамо љубазне ствари. Ми хоћемо да изразимо твоју солидарност, која је и наша солидар-

ност. Ми хоћемо да деламо у име права и достојанства човековог, као што то и ти хоћеш. Нећемо да припадамо ни једној странци. Хоћемо да задржимо пуну слободу при изналажењу истине. Наше удруживање значи потпуно пробудену свест. Пробуди се и ти, ако то већ ниси учинила, омладино наша, буди спремна за борбу, прихвати је онако како смо је прихватили ми још при самом њеном почетку, још пре више од десет година. Двоструко поробљени — од фашистичког окупатора и наших домаћих, народних издајница — будимо опет јаки и одважни, дајмо један другоме руке и обећајмо да никад нећемо узмакнути. Будимо спремни да придонесемо и жртве, да дамо и животе.

Али — за кога?

Да, за кога? Издајнице наше народне, наша велика народна срамота, позивају те под „славну заставу српску“ под „заставу вере и наде, части и јунаштва“, позивају те да је чуваш и браниш. Да је чуваш и браниш ти, омладино наша, пошто су је они, срамота наша народна, издали братимећи се са највећим непријатељем српства, са фашистичким зверима и рушиоцима поноса, народног — његове културе. За кога да је чуваш и од кога да је браниш?

За побеснеле хорде фашистичких окупатора.

Од своје рођене браће, од оних истих који ту нашу заставу уздигоше онако високо и поносно.

У име родне груди и њене слободе, ко те позива под нову заставу српства, под заставу изгажену фашистичким чизмама? Они исти који су својом издајничком работом учинили да се та застава повлачи по фашистичком блату. Родна груди? Има ли, омладино српска, родне груди саме по себи. Нема, као што нема ни јабуке саме по себи: постоји извесна јабука кулака, другачија јабука заплењена у воћњаку за порезу, а друга опет у колхозу. Када је један од наших писаца, пролазећи Шумадијом, открио величанствени пејзаж наших поља, том животном органу своје домовине, када је посматрао та поља где хиљаде и хиљаде радника остварују за нашу земљу животна блага, да ли је он био поносан на овај приказ? Да ли је он поносан на национално добро Шумадије? Не, он се није поносио овим националним добром, него се поносио снагом рада хиљаде и хиљаде руку, поносио се успоменама које буди овај крај буна, овај крај где је избио устанак народа српског противу турског империјализма, поносио се будућношћу Шумадије.

А ти, чим ти треба да се поносиш, омладино српска, данас, под издајничком заставом Хитлеровог посланог — генерала Недића?

Ропством...

И када се, омладино наша, изговара пред тобом реч домовина, увек и пре свега питај: Шта волите ви у мојој земљи? Могу ли „света блага нације“ уништити оне који немају ништа? Теши ли „света родна груди“ оне који немају земље? Заиста не. Али онај који је радио по нашим пољима и у нашим фабрикама, који је манифестовао нашим улицама, борио се нашим језиком, тај не би био човек када не би љубио своју земљу. Они којима измиче тај двоструки лик проблема, они стварају варљиву слику привидне заједнице и залажу се за покоље међу народима као за њезино најзвипеније остварење. Песници народних ратова, и само они, песници народних ратова за ослобођење могли су и могу још увек описивати праву стварност, прокламовати стварне заставе. Али фашистички хвалоспевци рата не могу да открију његов истински смисао. Они немају права да пишу „Драга слободо“. Јер у њиховим хвалоспевовима рат постаје чудесан и елементарни догађај, он постаје брутална и неизбежна експлозија свих снага природе.

Не заборави, омладино српска, никако и другу страну проблема. Заблуда је веровати да покољ само прети. Он и заболи.

Човек коме свакодневно потврђују његову листу незапослености, који ради у фабрици или у радном логору — тај човек је нико, он не постоји. Човек (међутим) суочен са смрћу чини се да поново добија вредност.

„Домовина те треба“ — ова фашистичка лаж Хитлерових вазала Недића, Љотића и других, та лаж је истинита у извесном смислу и она може да заведе људе. Дотле је тај исти човек, са свим својим својствима, са свим својим спо-

собностима, био неупотребљив, незапослен, на сметњу, у свакој домовини било је милиона таквих и они бежаху сувишни. Најједном — тај исти човек је употребљив. Домовини није требао ни један покрет његове руке, ни једна његова мисао, ни један његов проналазак и ни један његов напор. А сад, на једном, она треба потпуног човека, она тражи највећу жртву.

За кога та жртва, да ли заиста за оно што ти осећаш својом домовином?

Не. То домовина издајнице народног, бившег српског генерала Милана Недића, тражи твоју смрт, тражи је у рату против твог сопственог народа. Не заваравај се, омладино српска. Није то твој час. Он тек долази. Не дозволи да постанеш тренутно искоришћена неупотребљивост, не буди ти, омладино наша, фашистички излаз из света без излаза. Неосетљива за добро и зло, равнодушна према послу и патњи, утучена моралним очајањем и неспособношћу да ствара, ето — то је лице фашистичке омладине кад се нагне над огледало своје савести. Да ли је то и твој идеал, омладино српска? Да ли и ти треба да поведеш фашистички рат против сваког израза људског разума и културе. Не, јер се и твој људски дух буни против таквог система. А кад се једном дух почне да буни, човек се диже на устанак.

Дижи се и ти на устанак, омладино српска.

С. Б.⁵²

У четвртном броју „Обавештења Друштва српских писаца и уметника антифашиста“ од 14. октобра 1941. објављен је позив женама да ступе у борбу против Немаца и издајника народа. Мото текста је једна мисао вође шпанских комуниста Долорес Ибарури — Ла Пасионарије. Поново се говори о смислу борбе за слободу:

„И ми жене борићемо се заједно да својим мужевима. Наша је лозинка: боље је остати удовицом јунака, него живети као жена издајнице и кукавице.

Д. Ибарури — Ла Пасионарија

Боље је не имати сина, него бити мајка кукавице.

Тако је, српске жене и мајке, узвикнула омладинцима — антифашистима целог света једна друга жена, једна племенита старица, једна мајка чији се сински боре под ужасном ватром фашистичких топова, митраљеза и пушака за слободу своје земље, за слободу целог човечанства, за културу. Узвикнула је то једна племенита мајка која неће само да живи, мајка која хоће да да и садржај своме животу. Мајка која не може да се сложи са речима и делима једног избезумљеног крволока, Адолфа Хитлера, чији цео програм, с обзиром на жену и по његовим властитим речима, „садржи само једну једину тачку: дете“. Дете која треба да буде храна нацистичким топовима, дете које треба да буде крвава потврда његовим нељудским тезама. Јер ово крваво коло што се данас развија пред нашим очима, та крвава игра једног од најсрамнијих режима за које зна човечанство, није то нека пука случајност: „Фашизам, каже Мусолини, не верује ни у могућност ни у корисност вечног мира. Једино рат уздиже до њиховог највишег напона све људске енергије“. И пошто је по тој антиљудској теорији рата човечанство постало велико једино кроз вечити рат, идеја рата мора потпуно да испуни функционера новог фашистичког друштва, мора да буде његова искључива брига, не остављајући места ни за какву другу мисао. Значи:

Фашизам — то је ропство.

Фашизам — то је рат.

Фашизам — то је смрт.

А стварно: све је у човеку, све је за човека.

Српске жене и мајке, схватите и ви: ради се о вама и вашој деци, о вама и вашим мужевима, о вашој браћи. Не ради се више о данима, него о сатима. Сви ми, а пре свега ви — српске жене и мајке треба да знате да је

боље умрети у рову за слободу, него чувати живот за једну каснију и срамну смрт, за смрт од метака фашистичких крвника.

Одбрана српског народа од фашистичког јарма, наша је највиша мисао.

Нека та мисао постане наш задатак. Јер:

Србија народна — то је слобода.

Србија народна — то је мир.

Србија народна — то је живот.

Слобода, мир и живот ваш, српске жене и мајке, и ваших синова, мужева и браће.

Али се Србија не може бранити празним речема и хвалама. Пустимо народне издајце и Хитлерове вазале Љотића и Недића да декламују празне фразе о српском Косову, о Косову где цветају, данас, крвави божури заливени сузама вашим, српске жени и мајке. Србија може да се брани једино једном победоносном офанзивом на свим фронтима људске делатности. Један од тих фронта сте и ви, наше жене и мајке. Ваша је дужност велика и тешка. Али и најчаснија. Надрастите себе, будите поносне на своје мужеве и на своју децу. И браните, заједно с нама, нас и вас, као што ми бранимо вас и нас. И још више: бранећи нашу слободу ми бранимо не само своју личну ствар.

Реците својим мужевима и синовима истину: Љотићеве издајце располажу оружјем. Али ми располажемо још и духом победе. И још нешто: Србин „радије умире стојећи, него да живи на коленима“. То им реците.

С. Б.⁵³

„Обавештења Друштва српских писаца и уметника антифашиста“ донела су, 1. новембра, дуг текст без наслова, који је поново потписао С. Б. У њему се српском народу још једном, наглашено, указује на судбину културе под фашизмом. Говори се и о злочиначком деловању окупатора и домаћих издајника којима су на челу Милан Недић, Димитрије Љотић и Коста Пећанац. Каже се да је „фашизам отворена диктатура мрачњаштва“. Набрајају се и злочини Павелића, а не само српских сарадника окупатора. У броју од 14. новембра 1941. године „Обавештења...“ су донела и текст „Господину Милану Недићу за шешир“, у коме се са гнушањем говори о улози овог квислинга. У целини је одбачена Недићева посланица „Онима у шуми“, коју је донело „Ново време“.⁵⁴

„Овај ретки и јединствени, борбени, антифашистички лист, који је излазио од 14. августа до 14. новембра 1941. доносили су више својих бројева и речи подршке комунистичкој и партизанској борби као јединственом југословенском антифашистичком фронту, угасио се у време, за историју већ добро познате, отворене четничке издаје. Судићи по томе што је излазио пуна три месеца, на Руднику — територији коју су у то време држали партизани под својом контролом, претпостављамо да је већина српских писаца везаних за овај антифашистички лист наставила свој борбени пут у редовима партизана“.⁵⁵

Очигледно је да прогласи и програмски текстови у „Обавештењима...“ нису били искључиво везани за подручје на коме је деловао Чачански партизански одред „Др Драгиша Мишовић“. Они су,

нема сумње, значајна појава за читаву устаничку Србију, јер сведоче антифашистичко опредељење стваралаца и интелигенције. То шире значење захтева посебна истраживања. Ми, овом приликом, само на њих указујемо, коментаришући, најкраће, садржаје и истичући најзначајније делове у тим документима. Очито је да их је писало бритко перо, интелектуалац широког образовања.

БОРБЕНЕ ПАРОЛЕ

Изванредну мобилизаторску улогу у устаничком периоду широм чачанског краја имале су, 1941. године, борбене паролe. Сличног карактера били су и борбени покличи, најчешће извикивани приликом позивања нових бораца у партизанске јединице, у јуришима и пресудним моментима битака.

Борбене паролe су кратке, али са снажним порукама. Изговаране су у једном даху, а „набијене“ снажним емоцијама и срачунате на брзо дејство. Њима су завршавани говори и прогласи, чићећи њихове основне поруке.

Све борбене паролe су слободарског карактера.

Огромна већина борбених парола које су се чуле на подручју деловања Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“, или су штампане на посебним плакатима и у партизанским листовима, односно употребљаване у борбеним заповестима и преписци тог времена — није чисто локалног карактера. Универзалнијег су значења и могле су се, уствари, чути на свим просторима наше земље на којима су пламтеле устаничке пушке. Не ретко, то су били стихови преузети из народних или уметничких песама, што је и логично — позивале су у борбу, наглашавале улогу јунаштва и хероике.

По својој намени, борбене паролe су својеврсни сажети прогласи. Извирале су из докумената КПЈ и из срца свих родољуба.

Универзалан карактер имале су борбене паролe које су узвикиване 27. марта 1941. године — када је одбачено приступање Југославије Тројном пакту. Као и у другим крајевима наше земље, на манифестацијама у Чачку, Горњем Милановцу, Гучи, Мрчајевцима, Марковици, Миросаљцима и другим местима чуло се:

Боље гроб — него роб!
Боље рат — него пакт!
Доле срамни издајници!
Хоћемо савез са Русијом!

Такве су биле и паролe упућиване нашим војницима који су одлазили у априлски рат:

Живели бранитељи!
Живели наши војници!
Нека вас послужи ратна срећа!

Када је постало извесно да је стара Југославија окупирана,
узвикивано је:

Скупљајмо оружје — требаће нам!
Чувајмо оружје!
Боље да узмемо ми — него Немци!

Борбене пароле су обилато коришћене од стране партијских
активиста у време припрема устанка, а потом и у читавом устанич-
ком периоду. Највише их је позивало у борбу за слободу:

Сви у борбу!
Сви у борбу за слободу!
Ослободимо отаџбину!
Крва за крв — смрт за смрт!
Смрт фашизму — Слобода народу!
Смрт фашистима!
Смрт окупатору!
Да живи наша борба!
Да живи наша света борба!
Да живи наша света народноослободилачка борба!
Живели партизани!
Партизани, сви смо уз вас!
Сви смо партизани!
Живели партизани, борци за слободу!
Живели јуначки партизани!
Да живе наши хероји, народни борци народноослободилачких одреда!
Сви на фронт!
Срби, сви на фронт!
Другови, сви на фронт!
Нека нема никога ко не ради за фронт!
Све за фронт — сви за фронт!
Другарице, помозимо својим друговима у борби!
У борбу за родну груду!
Наша је борба велика, а њен је исход победа!
Да живи јединство српског народа у борби за слободу!
Да живи јединствена борба српског народа за слободу!
Да живи јединствена борба свих поробљених народа против фашиста!
Слава палим друговима!
Освета је наша!
Осветимо пале другове!
Другови, осветићемо вас!
Живеле храбре партизанске чете!
Живео слободан српски народ!
Живела слободна Србија!
Живела слободна Југославија!
Живела борба за демократске слободе!
Ова војска мора победити!
Народ је непобедив!
Живела народноослободилачка борба!
Живели наши ослободиоци!
Живели партизани — наши ослободиоци!
Живели народни борци за слободу Србије!

УСТАНИЧКИ ПРОГЛАСИ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ТОКОМ 1941. ГОДИНЕ

Живели наши народноослободилачки одреди!
Ујединимо све своје снаге у борби против окупатора!
Нека гнусног непријатеља заувек нестане из Србије!
Непријатељу ни шаку жита!
Ступајмо у одреде Комунистичке партије!
Ступајмо у партизанске одреде!
Устаници, победа је наша!
Живео народни устанак!
У бој против окупаторске банде фашизма!
Драгачевци, главу горе!
У бој, другови и браћо!
Не оклевајте ни часа!
Сада је куцнуо час!
Живела борба српског народа за ослобођење Србије!
Ујединимо своје снаге у борби против окупатора!
Напред, ка победи!
Напред, у победу!
Победа је наша!
Јуначки, другови!
Да живи борба за слободу!
Живела велика народноослободилачка борба српског народа!
Близу је час слободе!
Куцнуо је час слободе!
Напред — до слободе!
Ми водимо праведну борбу!
Народ је непобедив у борби за слободу!
Живела народноослободилачка борба нашег народа и свих поробљених
народа света!
Смрт окупатору и издајцима!
Смрт гнусним фашистима!
Освета палих — дужност је сваког Србина!
Србија се умирит' не може!
Одбројани су дани крвавом фашизму!
Да живи народна борба за ослобођење!
Да живи велика и јединствена борба слободарског српског народа!
Смрт окупатору — слобода народу!
Да живе јуначки одреди наших ослободилаца!
Живела слободна мајка Србија!
Да живи српска ослободилачка војска!
Смрт завојевачима!
Помажимо народноослободилачку борбу!
Смрт фашизму и његовим слугама!
Ми се смрти не бојимо!
Кукавице се боје смрти!
Напред, напред у победу!
Ми водимо свету борбу!
Доле пљачкаши и разбојници!
Народ хоће да одлучује о својој судбини!
Ми смо народна војска!
Фашисти, идите у своју земљу!
Немци, овде вас нико није звао!
Удри!
Комунисти, напред!
Комунисти, у прве борбене редове!
Сија звезда, сија свака, ал' најјаче петокрака!
Да живе наши јунаци и ослободиоци!
Да живе јуначки одреди наших бранитеља и ослободилаца!
Напред у борбу за слободу!
Нека нико не остане!

Напред у борбу за уништење окупатора и свих издајника српства!
 Јунаци, држите чврсто светло оружје!
 Све снаге на окуп против фашистичких окупатора — за слободу и леп-
 шу будућност народа!

Све снаге на окуп — против фашистичких окупатора за слободу и леп-
 шу будућност нашег народа!

Слободу Србији!
 Живела борба за бољи живот и срећу!
 У борбу против окупатора и издајника!
 Живела борба српског народа за слободну Србију!
 Борба — то је победа!
 Борба — то је пораз фашиста!
 Борба — то је наша будућност!
 Борба — то је мир!
 Живела слога српског народа и његова борба за слободу!
 Ми не жалимо своје животе у борби за слободу!
 Ако се не боримо — чека нас смрт!
 Ко није за борбу — није за слободу!
 Немци, вратите се својим кућама!
 Све за фронт — све за народ!
 Словенци, боримо се и за ваш повратак кућама!
 Диже се на устанак, омладино српска!
 Србија народна — то је слобода!
 Србија народна — то је мир!
 Србија народна — то је живот!
 Фашизам — то је ропство.
 Фашизам — то је рат.
 Фашизам — то је смрт.
 Омладино, на своја места — у борбу до победе!
 Разбићемо губице фашистима!
 Другови, сви смо са вама!
 Будимо немилосрдни према окупатору нашег народа!
 Срби, у бој! Наша је борба света и праведна!
 Да живи снажна устаничка војска!
 Да живи свака наша победа!
 Отаџбино, синови те бране!
 Идем да се борим!
 Напред, другови, победа је наша!
 Напред, Таковци!
 Јуриш, Трнавци!
 Напред, Пета љубићка!
 Само пажљиво, другови! Напред!
 Напред, Драгачевци, победа је наша!
 Руке увис, паликуће!
 Све за наше храбре партизане!
 Купите се са свих страна у редове партизана!
 Живели, живели, браћо, јуначки партизани!
 Све за наше храбре партизане!
 Напред, смело у победу!
 Другови, напред у свету победу!
 Учврстимо своје јединство у борби за слободу!
 Смрт убицама српског народа!
 Доле разбојнички фашизам!
 Партизани — народни борци!
 Смрт фашистичким освајачима и поробљивачима народа!
 Само преко вас мртвих Немци могу да прођу у Драгачево!
 Живео народни устанак!
 Живеле велике народне борбе за слободу и хлеб!
 Живела правда и слобода човечанства — напред у борбу!

УСТАНИЧКИ ПРОГЛАСИ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ТОКОМ 1941. ГОДИНЕ

Да живи српска народнослободилачка борба!
Живела партизанска борба!
Напред, напред, у борбу за слободу!
Смрт окупаторима наше земље!
Живела победа и слобода српског народа!
Срби родољуби, на окуп!
Окупимо се око наших народнослободилачких одреда!

Истакнути партијски активисти, командно и политичко особље у Чачанском НОП одреду „Др Драгиша Мишовић“ често се служило, у говорима и приликом непосредног обраћања борцима и народу, борбеним паролима и покличима.

По томе је нарочито био познат Ратко Митровић, политички комесар овог одреда, касније проглашен за народног хероја. Ево неколико карактеристичних примера:

Скупљајте оружје, требаће вам!
Разбиће Руси губицу фашистичку!
Наша је дужност да се боримо за слободу!
Робовима је увек време да се боре за своје ослобођење!
Нас очекује велика и тешка борба!
Слободу нам нико неће поклонити, ми је борбом морамо извојевати!
Ми смо за јединство команде, али команде која ће бити борбени штит народа!
Удрите, другови, фашистичке гадове и паликуће!
Опет ћемо бити оно што смо били!

Када су Митровића четници ухватили и затворили у Заблаћу, храбрио је своје другове:

Ова је борба тешка! Жртва мора да буде! И многи ће од нас погинути, али победа ће бити наша!

У чачанском затвору, где је пребачен из Заблаћа, он је изјавио:
Милост не тражим ни од кога, и никада не бих издао идеју за коју сам се борио!

Под вешалима, на тргу у центру Чачка, 11. децембра 1941. године, клицао је:

Живела слободна Србија!
Живела мајка Русија!
Смрт фашизму!

Када је Митровићева мајка, Мика, сазнала да је обешен, казала је:

Морамо бити поносни и пркосни!

И Богдан Капелан, командант Драгачевског батаљона Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“, касније проглашен за народног хероја, често је употребљавао борбене пароле. Када је, на пример, водио борце у борбу за ослобођење Чачка, поносан и духовит узвикнуо је:

Јој, колико је ових партизана! Ни планина Јелица их не може пребројати!

Ево неколико његових борбених парола:

Удрите фашисте и будите опрезни!
 Шта можемо, другови, кад нас народ воли!
 Драгачевци, не брукајте се!
 Другови, победа је наша!
 Нико нас не може победити!

Један говор Ратка Митровића и једна борбена заповест Богдана Капелана садрже у себи многе карактеристике прогласа.

У октобру 1941. године у слободном Чачку, обраћајући се борцима, Митровић је изговорио ове визионарске речи:

— Доћи ће дан победе, другови, дан када ћемо ведром челом моћи свакоме у очи да погледамо, дан када ће нам цело напредно човечанство рећи: хвала, показали сте како се треба борити за слободу.

У заповести за напад на Краљево у ноћи између 12. и 13. октобра 1941. Капелан је написао борцима свога батаљона:

„Драги партизани,

Знам да сви горите о жеље да град Краљево, који је до овог тренутка у рукама фашистичких бандита — постане што пре наше — српско, слободно партизанско Краљево.

Ноћас ми крећемо напред, да га освојимо нашим челичним партизанским мишицама, пушкама, бомбама, а изнад свега да га освојимо нашом дисциплином, коју прати наша Стаљинска храброст, одлучност, мудрост и савесност. Ви сте са мном а ја са вама.

Довиђења, другови, у слободном партизанском Краљеву.
 Живела партизанска борба!
 Живео друг Стаљин!“⁵⁶

Осим Капелана, ову заповест потписао је и Милојко Ђирјаковић, политички комесар Драгачевског партизанског батаљона.

Борбене пароле у говорима и контактима са борцима и народом доста су користили и Милан Бата Јанковић, инструктор ОК КПЈ за Чачак, Момчило Радосављевић, командант, Радован Јовановић, заменик команданта Чачанског НОП одреда, Лазар Лазич, заменик политичког комесара одреда, Милутин Стојић, Раде Азањац, Бранко Ракић, Средоје Маркићевић, Милојица Пантелић, Средоје Урошевић, Миленко Никшић, Милош Т. Јовашевић, Раденко Бројић и други партијски, војни и скојевски руководиоци у Чачанском НОП одреду и на подручју његовог деловања.

Борбене пароле употребљавали су и одборници народноослободилачких одбора, затим други честити људи. Одзвањало је широм чачанског краја све оно што је било посвећено борби и слободи. Такве су, рецимо, биле речи солунца Бранислава Јоксића на народном збору у Липници, устаничких дана:

УСТАНИЧКИ ПРОГЛАСИ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ТОКОМ 1941. ГОДИНЕ

— Шта чекамо, људи? Ко је способан — у борбу, на фронт!

Борбене пароле говориле су и о Партији:

Живела Комунистичка партија Југославије!

Да живи КПЈ!

Живела Комунистичка партија Југославије — вођ и организатор народа!

Или о СКОЈ-у, односно омладини уопште:

Живео СКОЈ!

Да живи Савез комунистичке омладине Југославије!

Омладино, ти си наша узданица!

Омладино, збиј своје редове!

Живео Српски народноослободилачки омладински савез!

Омладино, у прве редове борбе за слободу!

Нека нема ни једног омладинца — ке који не ради за фронт!

Нека нема ни једног омладинца — ке који није члан СНОС-а!

Паролама је афирмисано савезништво у борби против нациста, против сила Осовине:

Да живи савез Совјетске Русије, Енглеске и Америке!

Совјетски Савез разбиће губицу крвавом фашизму!

Совјетски Савез разбиће зубе фашистима!

Живела непобедива Црвена армија!

Да живи савез балканских народа!

Живели наши савезници Русија, Америка и Кина!

Живео братски Совјетски Савез!

Русија — гробница фашизма!

Живела 24. годишњица октобарске револуције!

Живеле савезнице Енглеска и Америка!

Да живи јединствена борба поробљених народа против Хитлеровог фашизма!

Тражена је заједничка борба партизана и четника против окупатора:

Узалудне су биле такве тежње поштених родољуба: четници су постепено отпочињали братоубилачки рат, а потом сасвим отишли у издају.

И борбеним паролама тражена је обустава братоубилачког рата:

Сложите се — због слободе!

Сложите се због — победе!

Да живи заједничка борба партизана и четника!

Живео савез партизана и четника!

Живело борбено јединство српског народа, партизана и четника!

Живели наши партизани и борбени четници!

Ми, мајке, жене и сестре тражимо обуставу братоубилачке борбе!

Хоћемо споразум и сарадњу!

Ми радници Фабрике хартије поздрављамо јединство српског народа!

Живела непобедива слога српског народа!

Живело јединство народних снага!

Нећемо да падне братска крв!

Будите браћа — једна вас мајка родила!

Народ хоће заједничку борбу против окупатора!

Жигосани су петоколонани, издајници, саботери и сарадници окупатора:

Доле сарадници фашиста!
 Смрт народним издајцима!
 Уа, петљуре беже!
 Милост значи издају!
 Претња нас не плаши!
 Смрт издајцима наших народа!
 Смрт издајцима српског народа!
 Смрт Недићу, Љотићу и Пећанцу!
 Проклет био издајца своје домовине!
 Доле слуге окупатора!
 Доле издајце српства!
 Доле цабалучари!
 Доле саботери наше борбе!
 Смрт петокOLONашима!
 Пази — петокOLONаши вребају!
 Смрт издајницима!
 Смрт саботерима!
 Доле оружје, издајце!
 Не дозволимо да нас варају издајце!
 Презрите нове Бранковиће с Равне горе!
 Издајце, срам вас било!
 Доле сарадници Немаца!
 Доле доушници окупатора!
 Доле изазивачи братоубилачког рата!
 Доле разбијачи слоге српског народа!
 Доле пљачкаши и разбојници!
 Смрт Хитлеровим разбојницима и њиховим слугама!
 Смрт немачким фашистима и њиховим доушницима!
 ПетокOLONци, доле!
 ПетокOLONци, стићи ће вас народна казна!
 Смрт петокOLONашима!
 Народ ће вам судити!
 Нису достојни да живе!
 Народ ће вам пресудити!
 Сидите се пред својим народом!
 Доле непријатељи народне борбе!
 Доле непријатељи народа и његове борбе!

Специфичне су борбене паролe које говоре о појединим догађајима. Тако је у време опсаде Краљево, у октобу 1941. године, узвикивано у чачанском крају и Чачанском НОП одреду:

Краљево је наше!
 Краљево мора бити наше!
 Краљево ће бити гробница хитлеровских бандита и издајника српског народа!
 Наше челичне груди сломиће злочинце у Краљеву!
 Краљево мора бити ослобођено!
 Немци не могу уништити Краљево!
 На Краљеву се види ко је ко!
 Немци, ваши топови не могу убити слободу!
 Краљево ће бити партизанско!
 На Краљеву се кује слобода!

Нажалост, Краљево није ослобођено. Четници су напустили опсаду и своје оружје окренули према прсима партизана. Касније, њи-

хове ће их вође одвести у отворену издају свога народа и чврсто савезништво са Немцима, љотићевцима и недићевцима.

После прве непријатељске офанзиве, крајем новембра 1941. године, четници су, заједно са Немцима, љотићевцима и недићевцима, организовали прави лов на партизанске борце који нису успели да се повуку у Санџак и Босну. По затворима и логорима, испод вешала и пред цевима непријатељских пушака и митраљеза, најбољи синови овог народа умирали су јуначки кличући Партији и слободи, узвикујући борбене паролe. Ови покличи сливали су се у јединствену истину — народ је непобедив!^{56а}

ПРОПАГАНДНА СРЕДСТВА НЕМАЦА, ЉОТИЋЕВАЦА, ЧЕТНИКА . . .

Чим су средином јула формиране прве чете Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“, прорадила је и снажна окупаторска пропагандна машинерија. Величањем снаге Трећег рајха и служећи се уценама и претњама смрћу, она је настојала да „докаже“ немогућност отпора и бесмисленост устанка. Ангажујући домаће издајнике, петоколонаше, она је ово и усмено преносила у народ, истовремено просто „засипајући“ и подручје чачанског округа прогласима, наредбама, и другим пропагандним материјалом.

Карактеристичан је, у том погледу, један проглас, који је у јулу и почетком августа, у великом броју примерака, растуран по селима драгачевског, љубићког, трнавског и таковског среза. Писан је на немачком и српском језику, а носио је потпис немачког фелдкоманданта у Ужицу Штокхаузена. На овом прогласу писало је:

„Срби! Једна незнатна мањина подстрекача нерета, злочинаца и незадовољних људи повела се комунистичким паролама и повукла се у шуме да оданде са својим неделима саботаже и препада шкоде немачким војним властима и да тероризирају од ових последњих постављене српске власти. . . Победоносна немачка војна сила узела је у своје руке истребљење ових бандита. . . Како би само прави злочинци искусили заслужену казну, позивају се у шуму одбегли следбеници да се одмах врате својим домовима. . . да се лојално понашају и ништа им неће бити. . . Ко ипак и даље остане у шуми и држи се тих комунистичких хајдука и црвених зликоваца, тога ће кућа бити спаљена а он сам кад буде ухваћен стрељан. . . Српски народе! Помози себи сам, иди својим мирним путем, држи се реда и мира, имај поверења у немачке војне власти и према српској управи. . .“⁵⁷

Све до краја септембра, исписан је низ оваквих прогласа, летака, „обавештења“, наредби, претњи. Узалуд! Јер, Чачански НОП одред непрекидно је растао. Успеси његових јединица довели су до тога да Немци почињу брутално да наступају.

Безуспешна је била објава рата љубићким селима. Безуспешан и покушај са летком који је, у октобру, бацан на ослобођени Чачак из авиона. У њему се, поред осталог, каже:

„Ч А Ч А Н И

Ваш град наше трупе су напустиле зато што нисте показали добру вољу у борби са комунистичким бандама. На вашој кожи сте осетили сву бруталност и крволочност плаћеника црвене — пропале Москве и јеврејског Лондона.

Видели сте како изгледа једна мала казнена експедиција наших штука над вашим градом. Но, то није ништа према оном што ће вас све без разлике, ко је крив ко је прав, ових дана постићи.

Опстанак вашег града и ваших живота решите ви.

Два су начина за то:

1) **ДА САМИ ЛИКВИДИРАТЕ КОМУНИСТИЧКЕ БАНДЕ КАКО ЗНАТЕ И УМЕТЕ.**

или 2) **ДА КОМУНИСТИЧКЕ РАЗВОЈНИКЕ ОСУЈЕТИТЕ У НАМЕРИ ДА ИЗ ВАШЕГ ГРАДА ПУЦАЈУ НА БИЛО КОГ ОД ЉУДСТВА НЕМАЧКЕ КАЗНЕНЕ ЕКСПЕДИЦИЈЕ.**

Ако од овог двоје ништа не учините, пропаст вашег града, ваших породица и вашу, припишите себи и вашим изродима који вам све то приређују...

Немачка оружана сила ових дана ће успоставити ред и мир у западној Србији и вашем граду. Како ће она то учинити најбоље ће вам рећи: Шабац, Ваљево, цела Мачва, Витковац, Витановац, Жича, Рибница и остала места куда су прошле трупе казнене експедиције Немачке оружане силе...⁵⁸

И даље — све у истом тону.

Проглас је писан у време када је читав чачански крај био слободан и улазио у састав слободне партизанске територије у западној Србији и Шумадији, познатој и под именом Ужичка република. Чачански НОП одред „Др Драгиша Мишовић“ имао је у свом саставу преко 3.000 бораца, сврстаних у преко 30 чета и четири батаљона: Драгачевски, Љубићки, Таковски и Трнавски, уз десетак посадних и резервних чета. У његовом саставу дејствовали су батерија топова, тенковска чета, коњички ескадрон, бициклички вод. У радним четама, позадинским јединицама, јединицама Народне милиције и у партизанским радионицама и командама било је још око 2.000 бораца. Целовало је 65 народнослободилачких одбора. Два су била градска — у Чачку и Горњем Милановцу, а један срески — у Гучи. И из тог угла посматрана, претња фашистичких окупатора била је заиста бесмислена.

Тих и таквих прогласа било је још. Сви су слично интонирани.

У величању немачке оружане силе нарочито су се од домаћих издајника истицали љотићевци. Истовремено, они су настојали да у народу дискредитују истакнуте руководиоце устанка. Такав је, рецимо, проглас љотићеваца из Чачка и Краљева, објављен после заједничког састанка, 19. октобра, у Краљеву:

„БРАЋО — СРБИ

Обраћамо се Вама браћо наша, који се налазите у шуми, натерани силом и обманути од плаћеника Москве и Лондона, са братском жељом да Вас упознамо са правом истином и покажемо Вам ваше вође.

ЕВО ИХ:

Први је: Миленко Никшић, пропали трговац и трговац белим робљем — комуниста, плаћеник Москве...⁶⁹

Сличне квалификације стављају се и поред имена неких четничких команданата, због тога што прихватају да се, заједно са партизанима, њихове јединице укључе у борбу против Немаца.

Заговарајући политику чекања „погоднијег тренутка“ и истичући да „још није време за устанак“, доследно извршавајући наређења четничке Врховне команде Драже Михаиловића, и већина четничких команданата у суштини је потврђивала оне наводе који су добијали место у немачким прогласима. И када су учествовали, заједно са партизанима, у оружаним окршајима против окупатора, четници су сејали неверицу у могућност успешног вођења борбе против Немаца и њихових помагача.

Споразуме са партизанима четнички команданти су настојали да саботирају када год су могли. По замисли Драже Михаиловића, они су се укључили у устаничку војску с циљем да покушају парализовање снажног партизанског покрета. Преговорима су желели да од Немаца преузму градове, јављали су немачким гарнизонима да предстоје напади на њих, а када је ослобођена територија у западној Србији и Шумадији — штитили су жандарме, верне слуге окупатора.

Четничке наредбе, обавештења и прогласи управо сведоче такво опредељење њихове Врховне команде у устаничком периоду. Њихова пропагандна средства из тог времена лажно су патетична. Праве намере четника не виде се, нити њихове игре, ни из умногоне карактеристичног прогласа Драже Михаиловића Чачанима:

„ЧАЧАНИ!

Ми никада нисмо могли да верујемо да ће нас Немци напасти, и зато су нас затекли неспремне. Сада наш народ сноси тешке последице своје наивности.

Кад је дошло до наше несреће извештан број нас склонили смо се с оружјем у шуме и планине, да би до краја остали верни датој заклетви. Реч је у поштена човека тврђа од камена, поштен човек може да да реч само једанпут, а кривољетник се куне сваки час.

Око мене су људи којима је до обавеза и слободе стало више него до живота. Погледајте добро у своју душу, ви војни обвезници, ви који сте положили Војничку заклетву. Питајте се, јесте ли јој остали верни?

НИСАМ ЈОШ ИМАО НАМЕРУ ДА СИЛАЗИМ ИЗ ГОРСКИХ ВИСИНА. АЛИ ВАШ ЛЕЛЕК СТИГАО ЈЕ ДО МЕНЕ.

Из вароши, поседнутих од непријатеља, чује се ропац стрељаних и обешених, чује се плач и врисак силованих жена, чује се запомагање невиних деце. Непријатељ је успео да уклони наше власти, али није успео да успостави своје, јер сам не поштује ред, јер сам не зна за правду и не зна за поштење.

Створена је анархија.

Ово стање више није могло да се трпи.

1 октобра у 7,45 час. наши борци донели су вам опет слободу, мир и безбедност.

Још све муке нису пребројене, још ће требати много истрајности, храбрости и напрезања. Али гледајте ведро и издигнута чела у будућност — правда је на нашој страни, а Бог је праведан.

ПРАВДА МОРА ДА ПОВЕДИ! А ПОВЕДИЋЕМО АКО БУДЕМО РАЗУМНИ И СЛОЖНИ.

САМА СЛОГА СРБИНА СПАСАВА!

ДРАЖА“69

По чачанском крају ширени су и капитулантски прогласи Косте Пећанца и његових следбеника, али без већег одјека.

Своје право лице четници су показали у време прве непријатељске офанзиве на слободну територију у западној Србији и Шумадији крајем новембра и првих дана децембра 1941. године. У овом делу Србије они су учествовали, заједно са Немцима и љотићевцима, у нападима на села и градове, хапсили и убијали партизанске војнике. Пали су у блато најцрње националне издаје.

У прогонима припадника партизанског покрета нарочито се истицао Јеличко — моравички четнички одред самозваног војводе Милоја Мојсиловића. Овај одред штампао је и низ прогласа, у којима потврђује издајничку улогу. У једном се посебно наглашава:

„... ступај што пре у четничке редове и бори се до последње капи крви против свог најљућег непријатеља. Не варај се, комунисти нису Срби: они се одричу сваке нације. Они нису наша браћа...“

Запамти: истреба комуниста значи ослобођење нашег тела од љуте рак ране. Зато, с вером у Бога ступимо у ову борбу... Јелички четнички одред под вођством свог народног вође, Шумадинца, војводе Мила Мојсиловића продужава борбу против ове гамади... Борба против њих водиће се до њиховог коначног истребљења. То је заклетва Војводина и свих његових четника...“⁶¹

Дакле, Мојсиловићев циљ није борба против Немаца, већ против партизана и комуниста, против истинских родољуба, бораца за народну слободу. Немци се и не помињу као противници, они су четницима савезници. За све оне који су кренули у окршаје против окупатора и борбу за слободу, четници налазе најтеже епитете и намењују им — смрт. Тако је било широм чачанског краја, широм Србије, широм земље. Ово опредељење четника Драже Михаиловића потврђује и проглас који је, крајем новембра или почетком децембра, штампао „Штаб сложне браће“, у коме је „прву реч“ имао, уз Божу

УСТАНИЧКИ ПРОГЛАСИ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ТОКОМ 1941. ГОДИНЕ

Ђосовића Јаворског и Ђуру Смедереваца, „војвода“ Милоје Мојсиловић:

„С Р П С К И Н А Р О Д Е:

СРЕЗА ТРНАВСКОГ, ДРАГАЧЕВСКОГ, МОРАВИЧКОГ, ЈАВОРСКОГ,
ПОЖЕШКОГ И АРИЉСКОГ

Једини спасиоци ваши то су чувена браћа војводе МОЈСИЛОВИЋ (СВЕТИ ИЛИЈА), ЈАВОРСКИ И ЂУРА СМЕДЕРЕВАЦ који су у најкритичнијим моментима спасли Ваше главе, домове, жене и децу, а који Вас сада позивају да банде комуниста проказујете и исте не скривате а сваки онај који буде ово урадио биће убијен и цела породица биће му уништена и кућа запаљена.

Сваком је јасно шта су те банде направиле и о томе не треба прави Србин да говори, већ само да нас помогне на чишћењу бандита комуниста.

НЕ УБИЈАЈТЕ БРАЋО НЕМАЧКЕ ВОЈНИКЕ ЈЕР ТИМЕ СТЕ УБИЛИ
ЗА 1 НЕМАЧКОГ ВОЈНИКА 100 СРБА
И ОПЕТ ТИМЕ НИШТА УРАДИЛИ.

Ваша браћа Св. Илија, Јаворац и Смедеревац воде вас правим путем а зато сте се и уверили а у нас немојте сумњати.

Сваки онај који буде прикрио комунисту или његово оружје као и оружје уопште биће заклан.

Ово не сматрајте шалом већ узмите као озбиљно, а Вама је познат наш страшни суд који је наступио после више наших опомена.

Позивамо Вас да јуначки ступите у борбу против ових бандита који ће у најкраћем року платити за своја недела.

БРАЋА ВОЈВОДЕ
МИЛ. МОЈСИЛОВИЋ (пилот)
БОЖ. ЂОСОВИЋ (ЈАВОРСКИ)
и ЂУРА СМЕДЕРЕВАЦ“62

На овој платформи наставиће своје деловање четнички покрет Драже Михаиловића у читавом чачанском подручју, све до краја рата.

СНАЖНЕ ПОРУКЕ ПАРТИЈЕ

Окружни комитет КПЈ, средња партијска и скојевска руководства, партизанске команде, народноослободилачки одбори и друге партизанске установе и руководства са подручја на коме је основан и развијао борбена дејства Чачански НОП одред „Др Драгиша Мишовић“ објавили су, устаничке 1941. године, велики број прогласа, наредби, обавештења, упозорења, апела и позива народу с циљем да непрекидно инспиришу, подстичу и распламсавају народноослободилачку борбу против фашистичких окупатора и његових слугу — домаћих издајника. Тако су снажне поруке Партије стизале у готово сва насеља мобилишући не само комунисте, већ и све остале родољубе и антифашисте на задацима који су усмерени ка ослобађању

овог дела Србије и читаве наше земље од окупатора и свих оних који му служе — домаћих квислинга и контрареволуционара.

У ратним вихорима, који су уследили, уништена је огромна већина прогласа и осталих докумената — прворазредна грађа за писање историјата устаничког периода. Ипак, сачувано их је и пронађено неколико десетина, а даља истраживања се подразумевају. Сачувљени у овој збирци, они ће послужити историчарима за боље сагледавање деловања КПЈ, народне револуционарне власти и партизанских команди у припремању и распламсавању народног устанка у чачанском крају током 1941. године. За обичне читаоце ова документа су дивна лектира хероике и слободарства.

Занимљиво је да је сачувано мало прогласа ОК КПЈ и осталих партијских руководстава из времена припрема устанка. Изузетак је, донекле, Драгачево. Уопште, мало је ових пропагандних порука и са подручја Такова, а знатно оних који су настали у Чачку између 2. октобра и 26. новембра 1941. Од њих се, наравно, не може исписати целовитија хроника устаничког периода, али они, сами по себи, заједно са програмским текстовима из партизанске штампе, тој хроници дају специфичне, мобилизаторске садржаје.

НАПОМЕНЕ И ОБЈАШЊЕЊА

1. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, Чачак, 1968, стр 24 — 25.
2. Исто, стр. 24 — 25.
3. Исто, стр. 28.
4. Исто, стр. 30.
5. Исто, стр. 30 — 40.
6. Историјски архив у Чачку (даље: ИАЧ), Грађа за монографију чачанског ратног округа — Активност непријатеља, елаборат, р. бр. 517, стр. 8—9.
7. Радован М. Маринковић, Томислав Протић, Јован Радовановић, „Драгачево“, Чачак — Лучани, 1981, стр. 129.
8. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, Чачак, 1968, стр. 45—47.
9. Р. М. Маринковић, Т. Протић, Ј. Радовановић, н. д, стр. 134 — 135.
10. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, стр. 55.
11. Р. М. Маринковић, Т. Протић, Ј. Радовановић, н. д, стр. 143.
12. Архив ЦК СКЈ, Србија II/257, сви документи дати су изворно.
13. Архив ЦК СКЈ, Србија II/259.
- 13а. ИАЧ, Вучко Милошевић, Изјава и сећања, рег. бр. 497.
14. Према запису Митрована Живковића из Прислонице.
15. Документ у приватном власништву (препис у ИАЧ).
16. Исто.
- 16а. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, стр. 85.

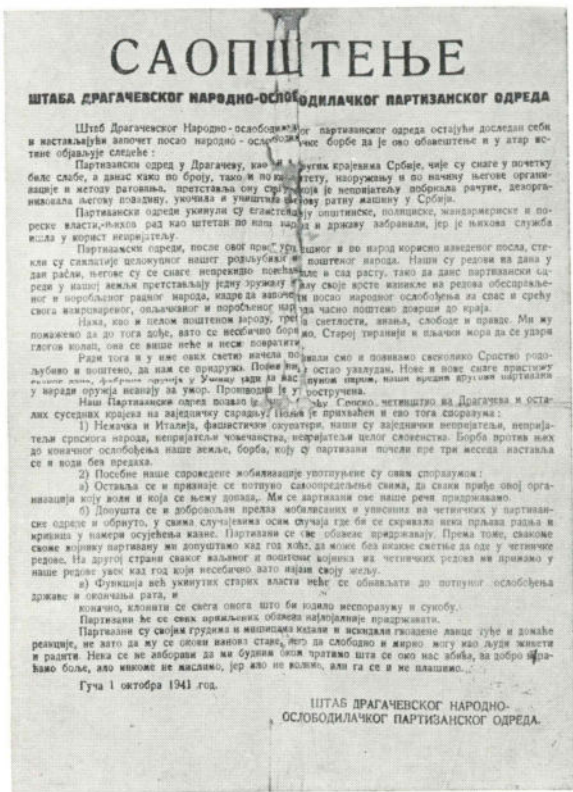
УСТАНИЧКИ ПРОГЛАСИ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ТОКОМ 1941. ГОДИНЕ

17. ИАЧ, Ф. I НОБ, р. бр. 24.
18. Оригинал у архиви Народног музеја у Чачку, несигнирано.
19. ИАЧ, Ф. I НОБ, р. бр. 136.
20. Фотокопија у Народног музеју — Чачак, несигнирано.
21. ИАЧ, Ф. I НОБ, р. бр. 74.
22. ИАЧ, препис документа, Ф. I НОБ, р. бр. 69.
23. „Реч народа“, бр. 1, 1. октобра 1941.
24. „Новости“, бр. 1, 15. октобра 1941.
25. „Новости“ бр. 1, 15. октобар 1941.
26. Исто.
27. Исто, бр. 4, 18. октобар 1941.
28. ИАЧ, Ф. I, НОБ, р. бр. 123.
29. Документ у Народног музеју — Чачак, несигнирано.
30. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, стр. 155.
31. ИАЧ, препис документа, Ф. I, НОБ, бр. 140.
32. Препис у ИАЧ, несигнирано.
33. Документ у архиви Народног музеја — Чачак, несигнирано.
34. Исто.
35. Документ ми је уступио Младен Стефановић, историчар из Београда.
36. ИАЧ, препис документа, Ф. I, НОБ, р. бр. 54.
37. ИАЧ, Ф. I, НОБ, р. бр. 57.
38. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, стр. 144 — 145.
39. Документ у Народног музеју — Чачак, несигнирано.
40. „Зборник докумената и података НОР-а“, том I, књига 2, Београд, 1949, стр. 224 — 226.
41. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, стр. 161.
42. Документ у Народног музеју — Чачак, несигнирано.
- 42а. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, стр. 161 — 162.
- 42б. „Борба“, 20. новембар 1941.
43. ИАЧ, Ф. I, НОБ, р. бр. 77.
44. Радован М. Маринковић, Томислав Протић, Јован Радовановић, н. д. стр. 283.
45. „Чачански крај у НОБ — хронологија догађаја“, стр. 165 — 166.
46. „Зборник докумената и података НОР-а“, том II, књига 2, Београд, 1949, стр. 12.
47. ИАЧ, препис докумената, Ф. I НОБ, р. бр. 73.
48. Архив ЦК СКЈ, Србија II/485.
49. ИАЧ, Дневник Драгице Мајсторовића, рукопис.
50. Архив ЦК СКЈ, Србија II/486.
51. Архив ЦК СКЈ, Србија II/486.
52. „Обавештења...“ од 1. октобра 1941.
53. Архив ЦК СКЈ, Србија II/488.
54. „Обавештења...“ од 1. новембра 1941.
55. Мр Саво Андрић, Књижевне прилике у Србији у години устанка, „Ужичка република“, 2, Београд, 1978, стр. 348.
56. Документ у Народног музеју — Чачак, несигнирано.
- 56а. Пароле су преузете из прогласа, текстова из партизанске штампе и мемоарске грађе која се чува у ИАЧ.
57. Оригинал у Народног музеју — Чачак, несигнирано.
58. Оригинал у ИАЧ, несигнирано.
59. Фотокопија у Народног музеју — Чачак, несигнирано.
60. Архив ЦК СКЈ, збирка окупатора и квислинга, бр. 178.
61. Оригинал у ИАЧ, несигнирано (четничка архива).
62. „Политика“ од 29. октобра 1961.

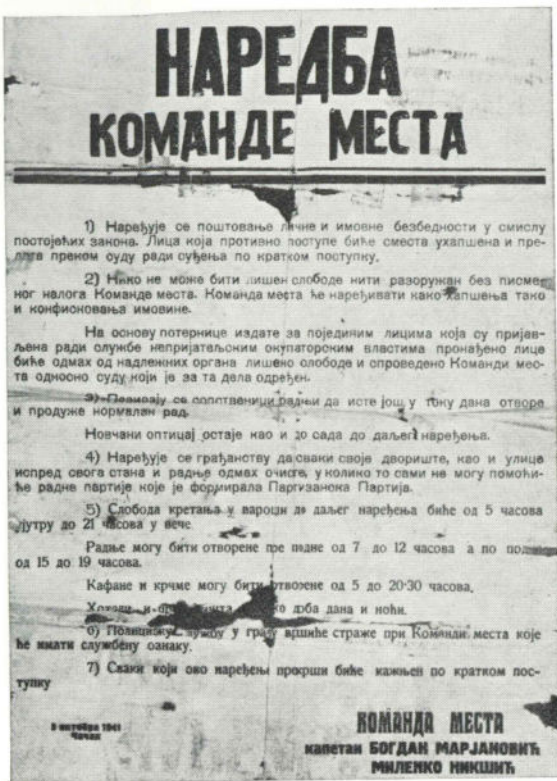
MANIFESTES EMIS PAR LES INSURGES DE LA REGION DE ČAČAK
AU COURS DE L'ANNEE 1941

Le comité départemental du Parti Communiste de Yougoslavie et les autres corps dirigeants du parti et de la Jeunesse, de même que les commandements des partisans et les comités de libération et autres institutions de partisans de la région dans laquelle l'unité partisane de libération portant le nom du Dr Dragiša Mišović exerçait son activité, ont publié au cours de l'année révolutionnaire de 1941 un grand nombre de manifestes, d'ordres du jour, d'informations, d'avertissements, d'appels et d'invitations au peuple, en vue d'animer, inspirer et attiser sans cesse la lutte de libération nationale contre l'occupant nazi-fasciste et ses mercenaires — traîtres de leur pays. C'est ainsi que les puissants messages du Parti Communiste parvenaient dans toutes les localités et mobilisaient non seulement les communistes, mais tous les patriotes et antifascistes dans la réalisation des tâches orientées vers la libération de cette partie de la Serbie et de toute la Yougoslavie.

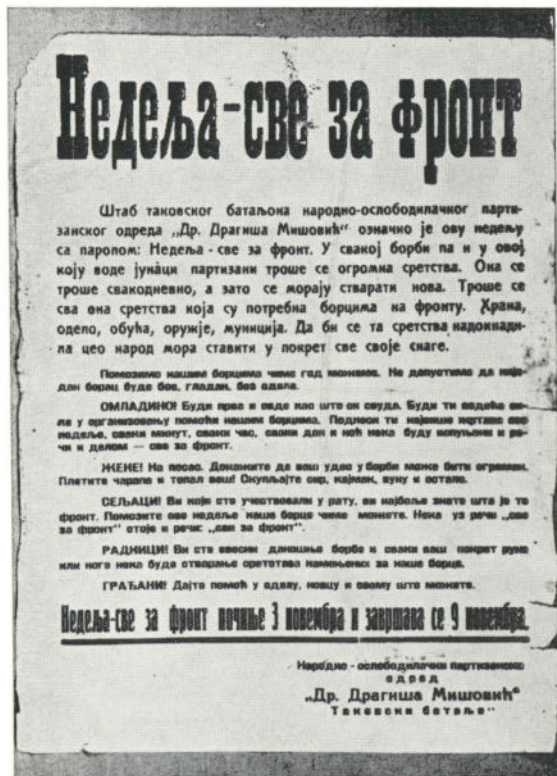
Une grande majorité de ces manifestes et autres documents révolutionnaires, constituant des sources historiques précieuses pour l'historiographie de cette époque, a été détruite pendant les tribulations de la guerre. Cependant une quarantaine de ces documents a été conservée et insérée dans cette collection — en vue de servir aux chercheurs et historiens à mieux connaître l'activité du Parti Communiste de Yougoslavie et des commandements des unités de partisans pendant le déclenchement et l'épanouissement de la lutte contre l'occupant et les traîtres du pays. Le lecteur trouvera dans ces documents une magnifique leçon d'héroïsme et de liberté.

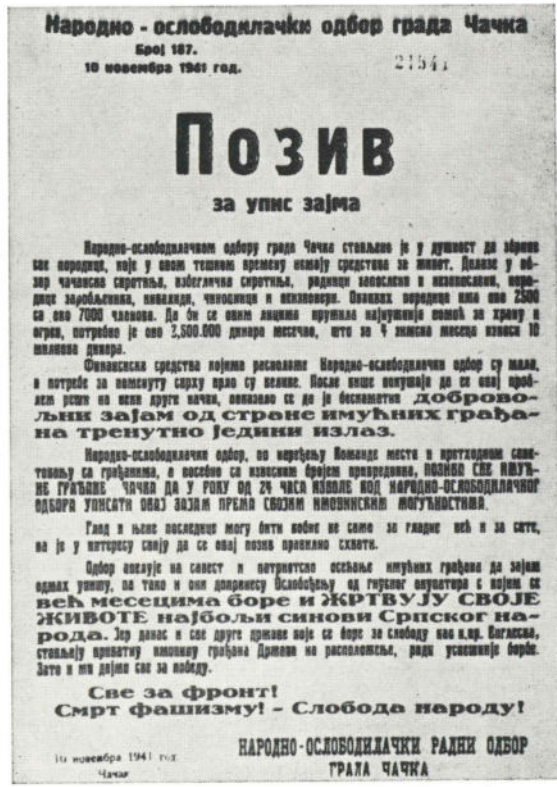
Сл. 1. Драгоцено сведочанство о односима партизана и четника на слободној територији

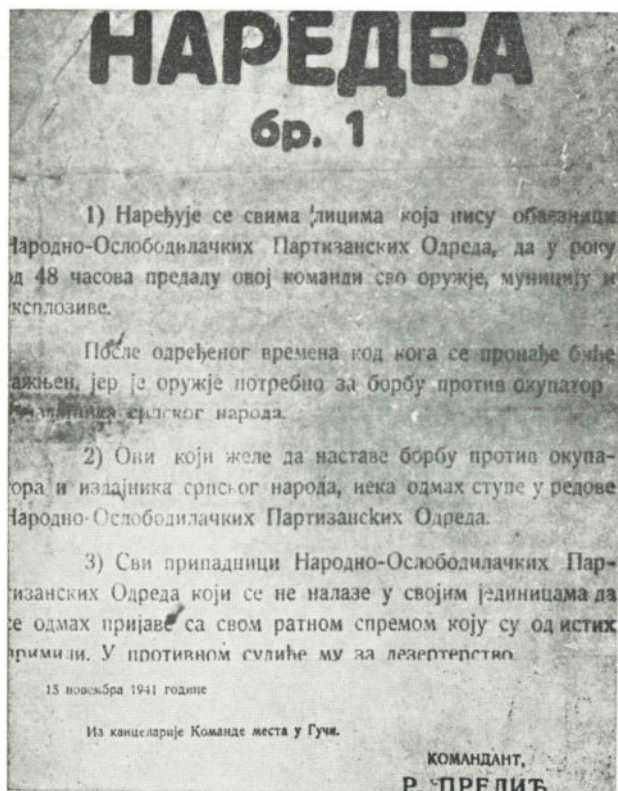
Сл. 2. Уређивање живота у слободном Чачку

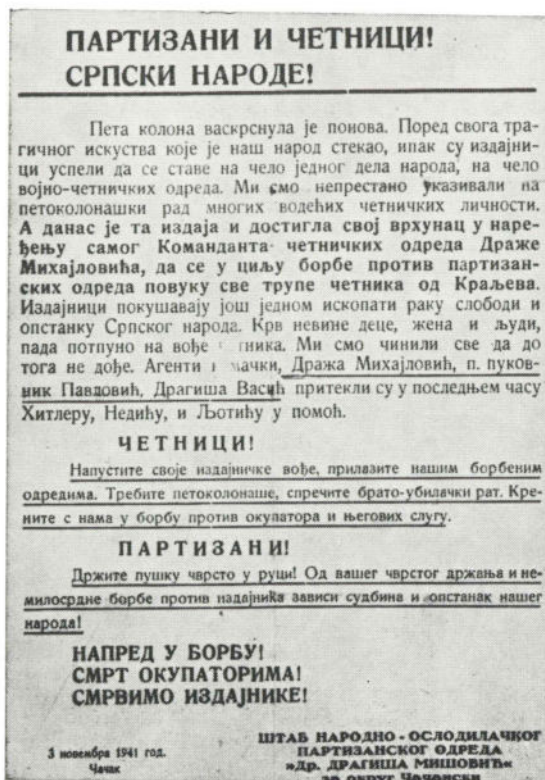
Сл. 3 Све снаге су усмераване према борби против непријатеља

Сл. 4. Зајам је био преко потребан

Сл. 5. Наредба Команде места у Гучи

Сл. 6. Позив да се спречи братоубилачка борба првих дана новембра 1941.

ОМЛАДИНО! 21885

26 октобра 1941 год. основан је и у нашем крају **Српски народно - ослободилачки - омладински савез** са циљем јединства активизације свих омладинских снага у борби за ослобођење Србије.

Омладино одмах се уписуј у свој савез! Нека нема омладинца-ке који није члан Српског народно - ослободилачког - омладинског савеза. Омладино твоја лозинка нека буде

СВЕ ЗА ФРОНТ

Упис ће вршити за срез Драгачевски Броћић Раденко

Сл. 7. Плакат који сведочи оснивање Српског народноослободилачког омладинског савеза